

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА**

КОТ ОЛЕКСІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 347.122

**ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТУ
СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у відділі проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України.

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений юрист України
ДОВГЕРТ Анатолій Степанович
Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професор кафедри міжнародного приватного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук Республіки Казахстан
СУЛЕЙМЕНОВ Майдан Кунтуарович
Науково-дослідний інститут приватного права Каспійського Університету, директор

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України
ХАРИТОНОВ Євген Олегович
Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри цивільного права

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України
ЯРОЦЬКИЙ Віталій Леонідович
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри цивільного права № 2

Захист відбудеться «08» червня 2017 р. об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.500.01 Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України за адресою: 01024, Україна, м. Київ, вул. Пилипа Орлика, 3 (конференц-зал Київського регіонального наукового центру НАПрН України).

З дисертацією можна ознайомитися у Науково-дослідному інституті приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України за адресою: 01042, Україна, м. Київ, вул. М. Раєвського, 23-А.

Автореферат розіслано «28» квітня 2017 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. М. Короленко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Фундаментальний характер такої категорії цивільного права, як суб'єктивне право, обумовлює органічний зв'язок інститутів здійснення суб'єктивних цивільних прав та їх захисту.

Незважаючи на існування в літературі значної кількості визначень поняття «суб'єктивне право», практично всі вони зводяться до розуміння його як гарантованої можливості певної поведінки. При цьому саме по собі наділення особи суб'єктивним цивільним правом ще не засвідчує досягнення кінцевої мети правового регулювання як суспільством загалом, так і суб'єктом відповідного права зокрема.

За таких умов пріоритетного значення набуває здійснення суб'єктивного права, тоді як наділення ним є лише передумовою, оскільки саме в здійсненні суб'єктивного права й полягає його цінність, втілюється зміст, розкривається його сутність. Під здійсненням суб'єктивного права розуміється фактичне вчинення дій, можливість яких надана певній особі через закріплення за нею відповідного суб'єктивного права.

Захист суб'єктивного цивільного права є його невід'ємною властивістю. Якщо суб'єктивне право «уповноважує» діяти певним чином, то надання такого права матиме сенс лише в тому разі, коли особа може вчинити відповідні дії навіть за наявності зовнішніх перешкод для цього, долаючи протидію інших осіб. Для цього не має значення, чи скористався носій (володілець) порушеного суб'єктивного права всією сукупністю своїх прав на захист. Важливо, щоб держава забезпечила таку можливість за наявності у цієї особи відповідного волевиявлення, а загроза застосування заходів захисту була реальною та самий захист – дієвим.

Кодифікація цивільного законодавства, що відбулася в незалежній Україні (Цивільний кодекс, прийнятий 16 січня 2003 року), істотно змінила підхід до визначення місця інститутів здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав у системі сучасного цивільного права. Цивільний кодекс України, на відміну від попередніх кодифікацій цивільного законодавства, що відбувалися на території України, детально унормував основні засади здійснення та захисту цивільних прав.

Окремі положення нового ЦК на момент його прийняття були й залишаються доволі прогресивними для пострадянського перехідного суспільства: здійснення і захист цивільних прав та інтересів одержали самостійне правове регулювання на рівні кодифікованого акту, були визначені як загальні підходи до здійснення цивільних прав, так і базові принципи та межі їх здійснення.

Найбільш кардинальні за своїм характером зміни відбулися у правовому регулюванні захисту суб'єктивних цивільних прав: відповідні норми ЦК України про захист суб'єктивних цивільних прав були виведені в Главу 3 «Захист цивільних прав та інтересів», до якої увійшло дев'ять статей (ст.ст. 15–23 ЦК України). Захисту окремих видів цивільних прав, зокрема права власності, договірних прав, прав інтелектуальної власності тощо, присвячена значна кількість норм спеціальної частини ЦК.

Попри те, що загальні проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав і розглядалися в окремих цивілістичних дослідженнях, вони і дотепер залишаються недостатньо опрацьованими в українській цивілістичній

доктрині. У судовій практиці вони вирішуються неоднозначно, що значно актуалізує тему дисертаційного дослідження.

У зв'язку з цим актуальним є дослідження основних засад здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав, розроблення цілісної концепції сучасного розуміння цих категорій в науці цивільного права, що ґрунтується на теоретичних засадах і судовій практиці застосування цивільного законодавства України.

Теоретичну основу дослідження проблем здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав складають праці вітчизняних та іноземних правників, а саме: Т. Є. Абової, М. М. Агаркова, С. С. Алексєєва, О. О. Бакалінської, М. О. Барінова, О. А. Беляневич, Ж. - Л. Бержеля, Т. В. Боднар, В. І. Борисової, М. І. Брагінського, С. М. Братуся, Є. В. Вавіліна, Є. В. Васьковського, І. В. Венедиктової, В. В. Вітрянського, О. В. Волкова, М. К. Галянтича, М. А. Гредескула, В. П. Грибанова, А. Б. Гриняка, О. В. Дзери, А. С. Довгерта, О. С. Іоффе, А. Г. Карапетова, А. В. Коструби, О. В. Кохановської, О. О. Красавчикова, О. Д. Крупчана, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця, Р. А. Майданика, Г. К. Матвєєва, Є. О. Мічуріна, А. Г. Певзнєра, О. В. Петришина, М. Плянїоля, С. О. Погрібного, Й. О. Покровського, О. О. Поротікової, В. Д. Примака, Ю. Д. Притики, М. О. Рожкової, О. В. Розгон, Я. М. Романюка, В. І. Синайського, М. І. Сібільова, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Р. О. Стефанчука, М. К. Сулейменова, Р. О. Халфіної, Є. О. Харитонова, Я. М. Шевченко, Г. Ф. Шершеневича, Л. Еннекцеруса, В. Ф. Яковлева, В. Л. Яроцького та інших.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження визначена відповідно до планів науково-дослідної роботи відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України відповідно до бюджетних науково-дослідних робіт за темами: «Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав» (номер державної реєстрації № 0108U000494); «Шляхи удосконалення правового регулювання відносин власності в Україні» (номер державної реєстрації № 0113U001117).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дослідження полягає у розробленні концепції сучасного розуміння здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав, встановленні закономірностей розвитку інститутів захисту і здійснення суб'єктивних цивільних прав, їх особливостей, а також практичних аспектів застосування правових норм, що регулюють суспільні відносини, пов'язані із здійсненням і захистом суб'єктивних цивільних прав.

Для досягнення мети дослідження сформульовано такі *задачі*:

- визначити методологічні засади здійснення суб'єктивних цивільних прав;
- сформулювати поняття, розкрити принципи та виявити межі здійснення суб'єктивних цивільних прав;
- визначити місце категорії зловживання правом у цивілістичній доктрині;
- виявити особливості зловживання матеріальними та процесуальними суб'єктивними цивільними правами;
- розкрити поняття інституту «захист суб'єктивних цивільних прав», його правову природу та місце у механізмі правового регулювання;

- з'ясувати співвідношення категорій «захист суб'єктивних цивільних прав» та «цивільно-правова відповідальність»;

- визначити форми захисту суб'єктивних цивільних прав та їх практичне значення;

- розкрити загальні та спеціальні способи захисту суб'єктивних цивільних прав;

- обґрунтувати наявність особливостей захисту окремих видів суб'єктивних цивільних прав у судовій практиці.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у процесі здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав.

Предметом дослідження виступають нормативно-правові акти, практика їх застосування, доктринальні джерела, в яких відображені закономірності виникнення, принципи правового регулювання, особливості, а також сучасні тенденції розвитку категорій здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав.

Методи дослідження обрано відповідно до поставлених в роботі мети і задач, з урахуванням визначених об'єкту та предмету дослідження. В процесі дослідження були застосовані як загальний *діалектичний* метод, так і спеціальні методи наукового пізнання дійсності. Зокрема, в основу проведеного дослідження здійснення суб'єктивних цивільних прав, принципів та меж їх здійснення, категорії зловживання правом у цивілістичній доктрині було покладено застосування *історичного* та *порівняльно-правового* методів, а також *методу комплексного аналізу*, який дозволив вирішити складні теоретичні проблеми за допомогою використання досягнень інших наук, а саме економіки, соціології, психології та філософії. В роботі широко застосовано *метод системного аналізу*, який був використаний в якості основного під час дослідження теоретичних основ, форм та способів захисту суб'єктивних цивільних прав. У свою чергу, використання методів *абстрагування й узагальнення, аналізу і синтезу* дозволило здійснити наукове опрацювання особливостей проявів зловживання матеріальними та процесуальними правами, а також специфіки захисту окремих видів суб'єктивних цивільних прав у судовій практиці. Крім того, в роботі також застосовано *теоретико-прогностичний* метод, за допомогою якого розроблено пропозиції щодо вдосконалення цивільного законодавства.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в Україні комплексним системним дослідженням цивільно-правових проблем здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав, яке спрямоване на встановлення сучасних закономірностей розвитку зазначених інститутів цивільного права України. Наукову новизну одержаних результатів конкретизовано у таких найважливіших теоретичних положеннях, які виносяться на захист:

Вперше:

1. Обґрунтовано висновок про те, що в залежності від джерела походження існують договірні межі здійснення цивільних прав – тобто індивідуальні межі, встановлені самими сторонами в договорі, який є найвищим рівнем деталізації таких обмежень; законодавчі межі – обмеження, які прямо встановлені законодавством; та надзагальні межі здійснення суб'єктивних цивільних прав, які виводяться з

принципів приватного права і діють за відсутності будь-яких інших обмежень, встановлених договором або законом.

2. Встановлено, що за загальним правилом вітчизняне цивільне законодавство виходить з того, що захисту підлягає лише таке суб'єктивне право, яке порушене, не визнається або оспорується, але у певних випадках закон надає зацікавленій особі можливість звернутися до суду з метою попередження порушення її права, яке на час такого звернення ще не сталося. Це обумовлює необхідність розробки цілісного вчення про превентивний захист суб'єктивного права, наріжним каменем якого є питання про правову природу такого захисту. Концепція превентивного захисту має виходити з традиційного поняття захисту суб'єктивного права. При цьому обґрунтовується можливість надання превентивного захисту не тільки речовим чи зобов'язальним правам, але й іншим видам суб'єктивних прав, зокрема, виключним правам, особистим немайновим правам тощо.

3. Обґрунтовано висновок про те, що захист суб'єктивних цивільних прав є важливою стадією цивільно-правового регулювання, яка пов'язана нерозривними системними зв'язками з іншими стадіями. Надання правила поведінки загальнообов'язкового характеру зумовлює необхідність визначення способів приведення фактичної поведінки зобов'язаної особи до моделі, встановленої у відповідній нормі права. Особливість стадії захисту полягає в тому, що він завжди реалізується в конкретному способі захисту.

4. Обґрунтовано необхідність відмови від вичерпного («закритого») переліку законодавчо визначених способів захисту суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів, а також встановлення критеріїв належності та ефективності способу захисту.

5. Доведено, що оскільки в ч. 2 ст. 16 ЦК України передбачений широкий перелік універсальних та одночасно однопорядкових способів захисту, ці способи захисту не можуть співвідноситися як загальне та спеціальне.

6. Обґрунтовано, що уповноважена особа для захисту свого права може використовувати будь-який спосіб чи способи захисту, як із числа загальних, так і спеціальних. При відсутності нормативно визначеного способу (способів) захисту особа, чиї права порушені, вправі запропонувати належний спосіб захисту цивільних прав. Застосування способу захисту визначається виключно критерієм його належності, а не механічним співвідношенням загальних та спеціальних способів захисту. При конкуренції спеціальних способів захисту застосуванню підлягає той, що відповідає особливостям спірних матеріальних правовідносин і є належним.

7. Встановлено, що віднесення кондикції до спеціальних способів захисту у судовій практиці є необґрунтованим, оскільки цей правовий інструмент може бути використаний для захисту будь-якого суб'єктивного права. За таких умов кондикцію слід кваліфікувати як спосіб захисту загального характеру.

8. Доведено на підставі аналізу п. 2 ч. 2 ст. 432 ЦК України, що зупинення пропуску товарів через митний кордон України, поширене у практиці судів, не може використовуватися як запобіжний захід чи захід (вид) забезпечення позову в цивільному й господарському судочинстві та є неприйнятним, оскільки перелік таких заходів, визначений процесуальним законодавством, є вичерпним і не передбачає такої правової можливості.

9. Встановлено, що у сфері захисту прав інтелектуальної власності суди обґрунтовано надають широку автономію уповноваженим особам у виборі ефективного та дієвого способу захисту їх порушеного права, дозволяючи застосування таких способів захисту майнових прав інтелектуальної власності, які хоч і не передбачені законом чи договором, але застосування яких відповідає меті правового регулювання таких цивільних відносин.

10. Встановлено, що практика Європейського суду з прав людини, в якій активно застосовуються «альтернативні способи» відшкодування моральної шкоди (зокрема, констатація факту правопорушення, яка сама по собі може за певних умов вважатися адекватною сатисфакцією), підлягає застосуванню як джерело права національними судами під час вирішення відповідних спорів з врахуванням положень та посиланням на ч. 3 ст. 23 ЦК України.

Удосконалено:

11. Положення про зміст категорії «зловживання процесуальним правом», зокрема обґрунтовано, що цю категорію необхідно розглядати як складову більш широкого поняття – «процесуальне правопорушення», в розумінні якого вкрай важливою є правильна кваліфікація дій учасників судового процесу. З метою коректного застосування відповідних процесуальних санкцій важливо з'ясувати: чи є відповідні дії саме зловживанням процесуальним правом або вони становлять інше процесуальне правопорушення.

12. Положення про застосування правових норм та юридичних гарантій, зокрема встановлено, що правові норми та юридичні гарантії відіграють дисциплінуючу та забезпечувальну роль у механізмі правового регулювання цивільних відносин. Правові норми та гарантії, з однієї сторони, та заходи захисту прав, з іншої – є категоріями різного порядку: якщо норми та гарантії (в наведеному значенні) є абстрактними за своєю дією, то заходи захисту завжди є прикладними і застосовуються в межах конкретних правовідносин та щодо конкретних прав.

13. Висновок про розмежування права на захист та реальних дій, зокрема встановлено, що право на захист необхідно відокремлювати від реальних дій, безпосередньо націлених на захист порушеного права. У такому контексті право на захист слід розглядати як передбачену законом можливість застосувати встановлені законом або договором, а так само сформульовані за вимогою сторони судом примусові заходи, метою яких є припинення правопорушення та відновлення порушеного права або у разі неможливості його відновлення – на компенсацію заподіяних правопорушенням збитків та моральної шкоди. Захистом прав є дії уповноваженої особи, спрямовані на досягнення зазначеної мети.

14. Положення про зв'язок права на захист суб'єктивних цивільних прав та застосування мір відповідальності з публічним осудом державою певного роду поведінки правопорушника, зокрема доведено, що закріплення права кожної особи на захист цивільних прав та застосування до правопорушника мір відповідальності в нормах права саме по собі свідчить про наявність такого публічного осуду державою самого правопорушення. Водночас держава покладається на ініціативу потерпілого, без звернення якого до компетентних органів вона не може брати участі як у фактичному застосуванні самих заходів, так й у визначенні виду та розміру такого «покарання».

15. Висновок про зміст поняття «форма захисту» як категорію, що вказує на суб'єкта, який здійснює захист порушеного, невизнаного чи оспорюваного права, а також на загальний порядок вчинення дій цим суб'єктом щодо здійснення захисту. Така дефініція дає змогу забезпечити (гарантувати) необхідний рівень наукової абстракції при визначенні даного поняття, що може позитивно вплинути і на його практичне застосування.

16. Висновок про те, що юрисдикційною формою захисту прав, виходячи із сучасного розуміння юрисдикції, можна розглядати як судову, так і альтернативну (адміністративну та нотаріальну) форму. Встановлено, що за такого підходу до неюрисдикційних слід віднести лише ті форми захисту, які здійснює сама уповноважена особа, права якої порушені, в межах відповідних матеріальних правовідносин.

17. Положення про розмежування категорій «відсотки» (ст. 625 ЦК України) та «неустойка» (ст. 549 ЦК України). Обґрунтовано, що стягнення передбачених у ст. 625 ЦК України відсотків є мірою відповідальності, яка однак відрізняється за цільовим призначенням від неустойки, унормованої ст. 549 ЦК України: якщо відсотки спрямовані на компенсацію неодержаного доходу від використання грошових коштів, то неустойка таку функцію не виконує і може розглядатись як заздалегідь визначений сторонами розмір прямих збитків кредитора.

18. Положення про можливість розірвання договору як правового наслідку його порушення, зокрема встановлено, що в процесі розгляду конкретних справ судам слід виходити з того, що розірвання договору, як наслідок його порушення, є винятковим заходом, спрямованим на захист і відновлення прав кредитора. Такий захід не підлягає застосуванню на вимогу недобросовісного кредитора як спосіб звільнення від виконання синалагматичних зобов'язань.

Дістало подальшого розвитку:

19. Положення про умови визнання обраного способу захисту належним, зокрема доведено ефективність лише такого обраного способу захисту за умови його відповідності змісту суб'єктивного права, за захистом якого звернулась особа, та характеру його порушення.

20. Висновок про визначення критерію розмежування мір відповідальності і заходів захисту. Враховуючи, що метою відповідальності не є покарання правопорушника, перспективною можна вважати ідею функціонально-цільового критерію для розмежування мір відповідальності та інших заходів захисту суб'єктивних цивільних прав. Якщо відновлювальна функція інших заходів захисту полягає у поновленні порушеного суб'єктивного права, то аналогічна функція цивільно-правової відповідальності виконує компенсаційну роль і стосується не самого порушеного права, а майнової сфери потерпілого. Так, примусове виконання обов'язку в натурі, віндикація, негаторні вимоги спрямовані на усунення перешкод для реалізації суб'єктивного права уповноваженої особи та передбачають відновлення можливості нормального здійснення цього права.

21. Висновок про правову природу заходів оперативного впливу. Ці заходи мають суто організаційний характер та завжди спрямовані на зміну самої структури зобов'язальних правовідносин або динаміки їх розвитку, включаючи припинення.

22. Положення про порядок визначення розміру справедливої компенсації. Запропоновано у випадку, коли потерпіла особа самотійно не може довести точний розмір своїх втрат для визначення справедливої компенсації, закріпити на нормативному рівні право суду на свій розсуд визначити розмір цих втрат з врахуванням конкретних обставин справи.

23. Висновок про те, що характеристика способу захисту як загального чи спеціального має враховуватися виключно при вирішенні конкретного спору. Встановлено, що відповідна кваліфікація впливає на визначення належного способу захисту порушеного права. Метою виокремлення цих способів є виявлення серед кількох можливих чи обраних уповноваженою особою належного та ефективного для захисту конкретного порушеного суб'єктивного права з урахуванням особливостей відповідних спірних матеріальних правовідносин, що і є критерієм для даної класифікації.

24. Положення про допустимість одночасного стягнення пені та штрафу. Зокрема встановлено, що штраф та пеня є формами неустойки, які характеризуються різним характером впливу на боржника-порушника. Пеня передусім стимулює боржника до повного виконання взятих на себе зобов'язань і після сплати штрафу, тобто порівняно зі штрафом є додатковим стимулюючим фактором. Пеня є формою відповідальності за порушення, яке триває, і механізм її нарахування відображає цю особливість. Натомість штраф, як правило, має разовий характер. Отже, навіть якщо він і передбачений, наприклад, за прострочення сплати певного платежу за договором, то нараховується одноразово за сам факт прострочення. З урахуванням наведеного можна стверджувати, що відсутні підстави обмежувати кредитора в договірному зобов'язанні у можливості одночасного стягнення і штрафу, і пені проти боржника, який порушує зобов'язання.

25. Положення про те, що відшкодування моральної шкоди, за загальним правилом, допускається у випадках її заподіяння у вигляді порушення особистих немайнових прав поза межами договірних відносин, зокрема в разі посягання на життя та здоров'я (ст. 1168 ЦК України), посягання на інші особисті немайнові блага та права особи (ст.ст. 276, 280, 298 ЦК України), порушення майнових прав (ст. 332, 386 ЦК України) та ін., тобто в межах абсолютних правовідносин. Водночас, якщо моральна шкода заподіяна внаслідок порушення договірних прав, вона відшкодовується лише у випадках, коли це прямо встановлено законом, зокрема ст. 4 Закону України «Про захист прав споживачів».

Практичне значення одержаних результатів полягає у формулюванні висновків і пропозицій, які можуть бути використані для вдосконалення застосування інститутів здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав, зокрема у законотворчій діяльності при розробці нормативно-правових актів, у судовій практиці. Результати дослідження впроваджуються Національною школою суддів України при викладанні відповідних навчальних курсів з програм навчання суддів, а також у науково-дослідній сфері – як підґрунтя для подальших наукових розробок (Акт впровадження від 01.02.2017 р.). Висновки наукової роботи можуть сприяти вдосконаленню чинного законодавства України через внесення запропонованих змін до нормативно-правових актів України (Довідка про впровадження від 28.03.2017 р., Довідка про впровадження від 02.02.2017 р.). Окремі висновки і пропозиції,

обґрунтовані у дисертації, взято до уваги Верховним Судом України (Акт впровадження від 30.01.2017 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданні відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, а також на розширеному засіданні Відділення цивільно-правових наук Національної академії правових наук України.

Крім того, результати дисертаційного дослідження отримали апробацію у виступах автора на таких науково-практичних і науково-теоретичних конференціях всеукраїнського та міжнародного рівнів: Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток цивільного законодавства України: шляхи подолання кодифікаційних протиріч» (Київ, 28-29 вересня 2006 р.); Міжнародна науково-практична конференція, присвячена пам'яті та 85-річчю з дня народження д.ю.н., професора Ю. Г. Басіна (в межах щорічних цивілістичних читань) «Держава і цивільне право» (Алмати, 29-30 травня 2008 р.); Науково-практична конференція «Земельні відносини: правове регулювання та судова практика» (Чернігів, 10-11 червня 2009 р.); Науково-практична конференція «Становлення господарської юрисдикції в Україні – 20 років досвіду. Проблеми і перспективи» (Одеса, 24-26 травня 2011 р.); Міжнародна науково-практична конференція, присвячена пам'яті професорів Г. К. Матвєєва та Ю. Г. Матвєєва «Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвєєвські цивілістичні читання)» (Київ, 10 листопада 2011 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспектива» (Одеса, 19-20 квітня 2012 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку» (Запоріжжя, 25-26 січня 2013 р.); Міжнародний цивілістичний форум «Цивільне законодавство: система, міжгалузеві зв'язки, шляхи вдосконалення» (Київ, 25-26 квітня 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвєєвські цивілістичні читання)» (Київ, 3 жовтня 2013 р.); Перші Міжнародні арбітражні читання пам'яті академіка І. Г. Побірченка (Київ, 15 листопада 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Цивілістична доктрина і формування громадянського суспільства» (Київ, 3 жовтня 2014 р.); Другі Міжнародні арбітражні читання пам'яті академіка І. Г. Побірченка (Київ, 13 листопада 2014 р.); III Міжнародний судово-правовий форум «Судова реформа в Україні: європейський вектор» (Київ, 19-20 березня 2015 р.); Міжнародна конференція «Право власності: європейський досвід та українські реалії» (Київ, 22-23 жовтня 2015 р.); Треті Міжнародні арбітражні читання пам'яті академіка І. Г. Побірченка «Право, що підлягає застосуванню у міжнародному комерційному арбітражі. Практика застосування Віденської конвенції про договори міжнародної купівлі-продажу» (13 листопада 2015 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Матвєєвські читання: звільнення від цивільно-правової відповідальності у сучасних реаліях» (Київ, 20 листопада 2015 р.); VI Міжнародний цивілістичний форум «Приватне право України і європейська інтеграція: тенденції та перспективи» (Київ, 14-15 квітня 2016 р.); Міжнародна науково-практична

конференція «Юридичні особи публічного права: участь у цивільному обороті (Матвеевські цивілістичні читання)» (Київ, 8 листопада 2016 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертації викладено у 59 публікаціях: 1 одноосібній монографії «Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики», 15 статтях, опублікованих у вітчизняних фахових для юридичних наук виданнях, 8 наукових статтях у наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз, 17 статей в інших періодичних виданнях та збірниках наукових праць, у матеріалах і тезах доповідей 18 науково-практичних конференцій і круглих столів.

Структура та обсяг дисертації. Структура роботи зумовлена метою і предметом дослідження. Дисертація складається із вступу, п'яти розділів, які охоплюють вісімнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та чотирьох додатків. Загальний обсяг роботи – 550 сторінок. Список використаних джерел налічує 781 найменування і займає 77 сторінок. 4 додатки займають 5 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено зв'язок дисертації з науковими програмами, темами, планами, сформульовано мету, задачі, об'єкт, предмет дослідження, охарактеризовано методи наукового пізнання, визначено наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, наведено інформацію про апробацію результатів дисертаційного дослідження, а також відомості про публікації автора за темою дисертації.

Розділ 1 «Методологічні засади здійснення суб'єктивних цивільних прав» складається з трьох підрозділів і присвячений аналізу поняття, принципів та меж здійснення суб'єктивних цивільних прав.

У *підрозділі 1.1 «Поняття здійснення суб'єктивних цивільних прав»* обґрунтовується висновок про те, що виникнення та існування суб'єктивного права є наслідком регулюючого впливу (реалізації) норм об'єктивного права. Через суб'єктивне право та юридичний обов'язок, а також через їх здійснення об'єктивне право регулює конкретну поведінку осіб, що свідчить про існування безпосереднього зв'язку між суб'єктивним правом і конкретною поведінкою учасників правовідносин.

Здійснення суб'єктивного права розглядається як фактичне вчинення тих дій, актів реальної поведінки особи, можливість яких надана цій особі через закріплення за нею (набуття) цього суб'єктивного цивільного права. При цьому особливістю здійснення суб'єктивного цивільного права слід визнати те, що за своєю суттю й правовою природою воно є актом поведінки особи.

Зазначається, що наявність в особи суб'єктивного права є необхідною передумовою здійснення цього права, оскільки в іншому разі фактичні дії суб'єкта не можуть вважатись такими, що втілюють у життя надані законом або договором юридичні можливості.

Самостійною умовою здійснення права є належність суб'єкта відповідних дій. Уповноважена особа може здійснювати своє право самостійно або забезпечити вчинення необхідних дій іншою особою, якщо неможливість цього не впливає з

характеру права чи не заборонена законом, договором або судовим рішенням. Водночас у такому разі вказана третя особа повинна мати відповідне повноваження на вчинення фактичних дій з метою здійснення моделі поведінки, закладеної у праві іншої особи.

Оскільки закон надає можливість уповноваженій особі самій зробити вибір щодо здійснення чи нездійснення права, а також не дозволяє третім особам втручатися у цей процес та примушувати уповноваженого до вчинення тих чи інших дій у межах наданих йому прав, пропонується погодитися з тим, що здійснення суб'єктивного цивільного права можливе лише з ініціативи суб'єкта цього права та за тієї умови, що зобов'язані особи виконають кореспондуючі цьому праву обов'язки.

У підрозділі 1.2 *«Принципи здійснення суб'єктивних цивільних прав»* обґрунтовується місце загальних принципів цивільного права в механізмі правового регулювання.

Здійснення суб'єктивних цивільних прав перебуває під впливом трьох рівнів принципів. На першому, найбільш загальному, рівні на відповідну поведінку суб'єктів впливають загальноправові принципи. Водночас, зважаючи на особливості різних галузей права, в межах останніх ці принципи можуть наповнюватись різним змістом і мати особливості, тому вплив на суспільні відносини вони здійснюють не безпосередньо, а опосередковано, конкретизуючись у принципах кожної галузі права, тобто через ті уявлення про відповідні категорії, які панують у доктрині певної галузі права. На другому рівні знаходяться галузеві принципи, у даному разі – це принципи цивільного права. У зв'язку з цим безпосередній стосунок до предмета дослідження має проблема реалізації загальних засад цивільного законодавства під час здійснення цивільних прав і обов'язків. На третьому рівні перебувають спеціальні (інституційні) принципи здійснення суб'єктивних цивільних прав.

Наголошується, що свобода здійснення суб'єктивних цивільних прав є базовою правовою засадою, що лежить в основі інших принципів права.

Важливим є те, що принципи здійснення суб'єктивних цивільних прав не вичерпуються лише визначеними в законодавстві в якості загальних засад (ст. 3 ЦК України). Аналіз здійснення суб'єктивних цивільних прав підтверджує наявність також і спеціальних (інституційних) принципів здійснення суб'єктивного права.

Принципи здійснення суб'єктивних цивільних прав можна класифікувати на галузеві та спеціальні. До перших належать принципи свободи здійснення суб'єктивних цивільних прав, справедливості, добросовісності та розумності, в яких втілюються загальноправові та інші галузеві принципи (верховенства права, законності, диспозитивності, рівності тощо). До спеціальних належать засади здійснення суб'єктивного цивільного права відповідно до його мети та гарантованості здійснення суб'єктивного права.

У підрозділі 1.3 *«Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав»* обґрунтовується, що межі здійснення суб'єктивних прав є правовою категорією, яка дає змогу кваліфікувати фактичні дії суб'єкта права як правомірні чи неправомірні.

При визначенні співвідношення категорій «обмеження прав» та «обтяження прав» слід виходити з того, що обтяженням, з урахуванням етимології слова, мають позначатись права третіх осіб на відповідне майно суб'єкта права, оскільки в такому разі він змушений зазнавати втручання третіх осіб у сферу його свободи, права цих

третіх осіб є додатковим тягарем для суб'єкта права. У свою чергу, термін «обмеження» пов'язується зі зміною (звуженням) меж певного явища. В даному разі звужуються межі суб'єктивного цивільного права. Проте суб'єктивне право є абстрактною моделлю поведінки і його зміст визначається певним набором і характером правомочностей уповноваженого суб'єкта. За таких обставин обмеження права полягає у виключенні з цього права окремих правомочностей.

Сутнісна відмінність між обмеженнями права та його обтяженнями полягає в тому, що останні є тягарем саме для суб'єктивного права. Обтяження можуть «звужувати» межі здійснення суб'єктивного права уповноваженої особи, однак це лише наслідок обтяження і до того ж наслідок необов'язковий. Так, встановлення сервітуту не перешкоджає власникові у здійсненні права власності. Натомість право наймача дає особі можливість фактичного володіння та користування річчю, а оскільки володіти об'єктом може тільки одна особа, то здійснення цього права наймача унеможливорює здійснення власником правомочностей володіння та користування цим майном.

В дисертації пропонується диференціювати межі здійснення цивільних прав в залежності від джерела їх походження. За таким критерієм можна розрізняти договірні межі здійснення цивільних прав – тобто індивідуальні межі, встановлені самими сторонами в договорі, який є найвищим рівнем деталізації таких обмежень; законодавчі межі – обмеження, які прямо визначені законодавством; та надзагальні межі здійснення суб'єктивних цивільних прав, які виводяться з принципів приватного права і діють за відсутності будь-яких інших обмежень, встановлених договором або законом.

Розділ 2 «Проблема зловживання суб'єктивними правами» складається з трьох підрозділів, в яких розглянута категорія «зловживання правом» у цивілістичній доктрині, а також висвітлені проблеми зловживання матеріальними та процесуальними правами.

У підрозділі 2.1 *«Категорія «зловживання правом» у цивілістичній доктрині»* проаналізовано генезу цієї категорії, а також основні наукові погляди, під впливом яких сформувалося сучасне розуміння поняття «зловживання правом».

Зі змісту ст. 13 ЦК України однозначно вбачається, що будь-які дії, вчинені з наміром завдати шкоди, навіть якщо ця мета не була єдиною чи принаймні головною, є формою зловживання правом.

З урахуванням положень чинного ЦК України, основних засад правового регулювання відповідних відносин у європейських країнах та їх правової доктрини, під впливом яких розвивалось вітчизняне цивільне право з дореволюційних часів, а також зважаючи на усталене вживання відповідних термінів можна визнати обґрунтованим розширене розуміння категорії «зловживання правом» як такої, що включає і шикану, і всі інші випадки недобросовісного здійснення особою свого права.

Сутність зловживання правом полягає у вчиненні уповноваженою особою дій, які складають зміст відповідного суб'єктивного цивільного права, але є проявом недобросовісності, в тому числі здійснюються всупереч меті такого права.

Оскільки суб'єктивне право є піднятим до рівня юридичної гарантованості законним інтересом, то його здійснення і є реалізацією інтересу, а тому воно має єдину кінцеву мету – задоволення потреби. Відсутність цієї мети при здійсненні

такого права включає серед іншого і випадки шикани. Однак і наявність в уповноваженої особи мети задоволення власної потреби само по собі не виключає можливості зловживання таким правом, оскільки й у цьому разі можливе вчинення дій такою особою недобросовісно.

Дії уповноваженої особи, що кваліфікуються як зловживання правом, характеризуються недотриманням принципів добросовісного здійснення суб'єктивних прав, а також принципу здійснення прав відповідно до їх мети. Тому зловживання правом може кваліфікуватись як неправомірна поведінка.

З точки зору чинної редакції ч. 3 ст. 13 ЦК України, яка передбачає лише спрямованість волі на заподіяння шкоди (причому не для всіх форм зловживання правом), наявність шкоди не є обов'язковою ознакою зловживання правом чи принаймні всіх його можливих форм.

У підрозділі 2.2 «Зловживання матеріальними правами» основна увага приділена важливості чіткого розмежування випадків здійснення власних суб'єктивних прав та виконання обов'язків для кваліфікації таких дій особи як зловживання правом, зокрема матеріальним правом.

Обов'язковою умовою кваліфікації дій особи як зловживання правом є встановлення факту вчинення дій, спрямованих на здійснення належного відповідній особі суб'єктивного цивільного права. У кожному конкретному випадку необхідно дати відповідь на питання про те, чи є поведінка особи реалізацією тих правових можливостей, які закладені в суб'єктивному матеріальному праві як моделі певної поведінки.

В дисертаційному дослідженні обґрунтовується, що недобросовісність дій особи, яка реалізує суб'єктивне право, є необхідною ознакою зловживання правом.

Факт зловживання суб'єктивними матеріальними правами може мати місце при сукупності наступних обставин: наявність у порушника суб'єктивного цивільного права; здійснення відповідного суб'єктивного цивільного права всупереч його меті (призначенню суб'єктивного права); невідповідність дій суб'єкта щодо здійснення належного йому суб'єктивного права засадам добросовісності.

У підрозділі 2.3 «Зловживання процесуальними правами» досліджено зв'язок правових категорій «зловживання процесуальними правами» та «зловживання матеріальними правами», зокрема встановлено вплив останньої на формування розуміння категорії «зловживання процесуальними правами». Оскільки процесуальні права являють собою певною мірою форму існування та реалізації матеріального права у стані та стадії його захисту, простежується нерозривний зв'язок між здійсненням процесуальних прав (а отже і зловживанням ними) із самим матеріальним правом. Водночас виокремлення зловживання процесуальними правами в самостійну категорію свідчить про наявність певних особливостей, дослідження яких має теоретичне і практичне значення.

Як учасник процесуальних правовідносин, орган державної влади повинен діяти виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією й законами України (ч. 2 ст. 19 Конституції України). З огляду на свій правовий статус суд обмежений у засобах реагування на прояви зловживання процесуальними правами тільки тими, які передбачені нормами процесуального законодавства. Одним із ефективних способів боротьби з недобросовісним

здійсненню процесуальних прав є нормативне забезпечення належних заходів реагування суду на відповідні дії учасника судового процесу.

Судова практика сформувала основні підходи до встановлення факту зловживання процесуальними правами учасником судового процесу.

По-перше, як і стосовно матеріальних прав, питання про зловживання процесуальними правами повинне обговорюватися лише в контексті конкретного процесуального права, яке має належати відповідній особі.

По-друге, головною ознакою зловживання процесуальним правом є мета його здійснення. На відміну від зловживання суб'єктивними матеріальними правами у сфері юридичного процесу порядок здійснення суб'єктивних прав достатньо «жорстко» регламентований: мета, з якою здійснюється процесуальне право, залишається єдиним критерієм для виявлення зловживань.

По-третє, мета здійснення процесуального права як такого повинна оцінюватися не лише у вузькому розумінні – в контексті мети конкретного суб'єктивного процесуального права. Будучи системно пов'язаними із захистом спірного матеріального права, всі суб'єктивні процесуальні права, окрім, так би мовити, свого прямого призначення, об'єднані спільною метою, яка відповідає меті правосуддя – справедливому, неупередженому та своєчасному розгляду й вирішенню справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ст. 1 ЦПК України, ст. 1 ГПК України).

За таких умов, навіть якщо дії особи з реалізації конкретного процесуального права спрямовані на досягнення цілей, обумовлених метою даного процесуального права, однак суперечать загальній меті здійснення правосуддя в цілому, це може бути підставою для висновку про зловживання особою належними їй процесуальними правами.

По-четверте, достатньою підставою здійснення права на звернення до суду та інших процесуальних прав є переконання такої особи (допущення), що її права порушені. За аналогією з матеріальним правом, у процесуальному праві також має встановлюватися презумпція добросовісності особи, яка допоки не закріплена нормативно.

За наявності в учасника судового процесу певного суб'єктивного процесуального права висновок про зловживання ним можливий, якщо це право здійснюється не з тією метою, для якої воно надане процесуальним законом. Висновок про зловживання особою процесуальними правами повинен бути підтверджений належними доказами з огляду на презумпцію її добросовісності, зважаючи на важливість забезпечення можливості захисту матеріального права учасником судового процесу.

Категорія «зловживання процесуальним правом» розглядається як складова більш широкого поняття – «процесуальне правопорушення». З практичної точки зору вкрай важливою є правильна кваліфікація дій учасників судового процесу: зловживання процесуальним правом або інше процесуальне правопорушення – передусім з метою вірного застосування відповідних процесуальних санкцій.

Розділ 3 «Теоретичні основи захисту суб'єктивних цивільних прав» складається з трьох підрозділів і висвітлює основоположні підходи до розуміння

інституту захисту цивільних прав, зокрема його місце в механізмі правового регулювання. Окрема увага приділена співвідношенню категорії захисту цивільних прав та цивільно-правової відповідальності.

У підрозділі 3.1 *«Поняття та правова природа захисту суб'єктивних цивільних прав»* вказується на те, що у цивілістичній доктрині категорія захисту цивільних прав розглядається як багатогранне явище, зміст якого найточніше розкривається через категорію заходів державно-примусового характеру. Водночас і характеристику захисту через вказівку на дієвий елемент не можна вважати зайвою чи навіть помилковою.

За загальним правилом, вітчизняне цивільне законодавство виходить з того, що захисту підлягає лише право, яке порушене, не визнається або оспорується. Але в окремих випадках закон допускає звернення особи до суду з метою запобігання порушенню її права, яке ще не сталося. Така неузгодженість обумовлює необхідність розроблення цілісного вчення про превентивний захист суб'єктивного права. При цьому ідея надання превентивного захисту має бути узгоджена з традиційним поняттям захисту суб'єктивного права. Проблема визначення правової природи превентивного захисту лежить у сфері переосмислення категорії «захист суб'єктивного права». Превентивні заходи попри деякі особливості повинні відповідати всім вимогам, які традиційно висуваються до «звичайного» захисту права (відповідність змісту суб'єктивного права, адекватність діям зобов'язаної особи тощо).

Основною особливістю превентивного захисту суб'єктивного права є допущення його за умови існування реальної загрози порушення права. Категорія «загроза» є недостатньо дослідженою в доктрині приватного права, але превентивний захист доцільно розглядати саме крізь призму цього поняття.

Право на захист необхідно відокремлювати від реальних дій, безпосередньо націлених на захист порушеного права. У такому контексті право на захист можна розглядати як передбачену законом можливість застосувати встановлені законом або договором примусові заходи, метою яких є припинення правопорушення та відновлення порушеного права або, в разі неможливості його відновлення, на компенсацію заподіяних правопорушенням збитків та моральної шкоди. Водночас захистом прав є дії уповноваженої особи, спрямовані на досягнення зазначеної мети.

У підрозділі 3.2 *«Захист суб'єктивних цивільних прав у механізмі правового регулювання»* зазначається, що правові норми та юридичні гарантії у механізмі регулювання цивільних правовідносин відіграють дисциплінуючу та забезпечувальну роль. При цьому правові норми і гарантії та заходи захисту прав є категоріями різного порядку. Норми і гарантії (в наведеному значенні) є абстрактними за дією, натомість заходи захисту завжди – прикладні та застосовуються в межах конкретних правовідносин і щодо конкретних прав.

Якщо конкретна фактична поведінка особи не відповідає приписам правової норми, можна стверджувати, що стадія реалізації юридичних прав та обов'язків не була здійснена в повному обсязі, суб'єкти правовідносин відхилилися від моделі поведінки, визначеної нормою права. У таких випадках правопорядок передбачає можливість реагування на фактичну ситуацію з метою повернення суб'єктів правовідносин до визначених поведінкових стандартів, які відповідають нормі

права, або принаймні до такої поведінки, яка здатна привести до еквівалентних компенсаційних результатів. Ця реакція правопорядку є адекватною дією механізму цивільно-правового регулювання в умовах фактичної аномальної (протиправної) поведінки конкретної особи.

Завданням приватного права є впорядкування конкретної поведінки зобов'язаної особи за умови, якщо цього бажає управнена сторона. Суб'єкт цивільного права може самостійно вчинити певні дозволені правовими приписами дії з метою примусити зобов'язану особу виконати свій обов'язок, що забезпечується державним примусом через визнання правомірними засобів самозахисту та використання заходів оперативного впливу. Крім того, суб'єкт цивільного права має гарантовану можливість одразу звернутися до примусової сили державної влади і перекласти на неї завдання повернути фактичну поведінку зобов'язаної особи в межі, передбачені встановленою моделлю.

Захист суб'єктивних цивільних прав у рамках механізму цивільно-правового регулювання пов'язаний з іншими стадіями нерозривними системними зв'язками. У всіх випадках надання правила поведінки загальнообов'язкового характеру передбачає наявність способів приведення фактичної поведінки зобов'язаної особи до відповідної моделі.

Захист суб'єктивних цивільних прав посідає важливе місце в механізмі правового регулювання і реалізується в межах стадії застосування права. Особливостями захисту суб'єктивних прав у механізмі правового регулювання слід визнати специфічні юридичні факти, з настанням яких виникає можливість захисту, та реалізацію захисту суб'єктивного права через належні способи захисту. Основним завданням захисту суб'єктивних цивільних прав є саме подолання перешкод, які створюються уповноваженій особі на шляху здійснення свого права, через забезпечення виконання зобов'язаною особою покладених на неї обов'язків. Важливим є те, що захист суб'єктивного цивільного права завжди реалізується в певному способі захисту.

Застосування державного примусу в разі порушення суб'єктивних прав та законних інтересів інших осіб має свою специфіку: за загальним правилом жоден суб'єкт, у тому числі держава як учасник цивільно-правових відносин, не може ініціювати застосування заходів примусу до порушника, окрім самого потерпілого. Цей вихідний момент обумовленості примусу сутністю цивільного права не повинен виходити з поля зору під час дослідження співвідношення цивільно-правової відповідальності та захисту цивільних прав, оскільки інакше достовірність відповідних висновків може бути поставлена під сумнів.

Підрозділ 3.3 «Співвідношення категорій захисту суб'єктивних цивільних прав та цивільно-правової відповідальності» присвячений співставленню вказаних категорій з метою їх розмежування у цивільному праві.

Встановлено, що цивільне законодавство передбачає можливість застосування окремих способів захисту в рамках спірних правовідносин тільки через звернення до суду. Утім це не дає підстав стверджувати, що ця вимога характерна лише для заходів цивільно-правової відповідальності й не поширюється на інші заходи захисту цивільних прав і законних інтересів.

Загальне правило стосовно покладення на особу відповідальності лише за наявності її вини у вчиненому правопорушенні не повинно вводити в оману в питаннях стосовно функції та мети цивільно-правової відповідальності. Регулятивна спрямованість цивільно-правового регулювання зберігається й у підходах до впорядкування відносин щодо захисту цивільних прав та відповідальності за їх порушення. Учасники цивільних правовідносин вільні у виборі заходів захисту та відповідальності. І лише на той випадок, коли правовідносини за своєю сутністю не передбачають домовленості сторін про конкретні міри відповідальності та захисту, цивільне право з метою забезпечення еквівалентності у правовому зв'язку між учасниками правовідносин визначає відповідний інструментарій для захисту прав. Міри відповідальності в цивільному праві виконують компенсаційну (відновлювальну) функцію.

Між заходами захисту суб'єктивних цивільних прав та цивільно-правовою відповідальністю існує певне співвідношення. Це співвідношення можна визначити за трьома напрямками. По-перше, і міри відповідальності, і способи захисту слід розглядати як певні правові засоби, юридичні інструменти впливу на відповідні суспільні відносини. По-друге, і міри відповідальності, і способи захисту спрямовані на локалізацію наслідків порушення прав. Однак, якщо загальною рисою обох цих правових засобів є чітко виражена правозахисна мета, способи захисту за своїм обсягом є більш широким поняттям, оскільки вони передбачають не тільки відновлення порушеного права або компенсацію втрат від цього, а й запобігання, припинення та усунення порушення цивільного права. По-третє, з огляду на попередній висновок перелік способів захисту цивільних прав є більш розгалуженим за передбачені законом міри відповідальності.

З урахуванням того, що метою відповідальності не є покарання правопорушника, перспективною можна вважати ідею функціонально-цільового критерію для розмежування мір відповідальності та інших заходів захисту суб'єктивних цивільних прав. Якщо відновлювальна функція інших заходів захисту полягає у відновленні порушеного суб'єктивного права, то аналогічна функція цивільно-правової відповідальності виконує компенсаційну функцію і стосується не самого порушеного права, а майнової сфери потерпілого. Так, примусове виконання обов'язку в натурі, віндикація, негативні вимоги спрямовані на усунення перешкод для реалізації суб'єктивного права уповноваженої особи та передбачають відновлення можливості нормального здійснення цього права.

У **Розділі 4 «Форми і способи захисту суб'єктивних цивільних прав»**, який складається з трьох підрозділів, аналізуються окремі види та підходи до класифікації форм і способів захисту суб'єктивних цивільних прав.

У *підрозділі 4.1 «Форми захисту суб'єктивних цивільних прав»* зазначається, що форму захисту слід розглядати як юридичну категорію, що вказує на суб'єкта, який здійснює захист невизнаного, порушеного чи оспорюваного права, а також на загальний порядок вчинення дій цим суб'єктом щодо здійснення захисту. Таке визначення дає змогу зберегти необхідний рівень наукової абстракції при визначенні даного поняття, що позитивно впливатиме і на його практичне застосування з урахуванням системи форм захисту та правил щодо їх вибору особою, що нерідко ігнорується у правозастосовній практиці.

Юрисдикційними формами захисту прав, виходячи із сучасного розуміння юрисдикції, можна розглядати як судову, так і альтернативну (адміністративну та нотаріальну) форми. За такого підходу до неюрисдикційних слід віднести лише ті форми захисту, які здійснює сама уповноважена особа, права якої порушені, в межах відповідних матеріальних правовідносин.

Як свідчить судова практика, самозахист як неюрисдикційна форма захисту суб'єктивних цивільних прав включає як фактичні дії, так і заходи оперативного впливу на порушника, тобто юридичні дії.

Заходи оперативного впливу мають суто організаційний (немайновий) характер і завжди спрямовані на зміну самої структури зобов'язальних правовідносин або динаміки їх розвитку, включаючи припинення.

У підрозділі 4.2 «Загальні способи захисту суб'єктивних цивільних прав» проаналізовано законодавчий та доктринальний підходи до визначення загальних способів захисту та їх окремих видів.

Враховуючи, що ч. 2 ст. 16 ЦК України передбачений перелік однопорядкових способів захисту, ці способи захисту не можуть співвідноситися як загальне і спеціальне.

З огляду на приписи абз. 1 ч. 1 ст. 216 ЦК України недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. Саме таке заперечення законодавцем настання тих правових наслідків, які переслідував правочин, і слід розглядати загальним наслідком його недійсності, тому й позов про визнання оспорюваного правочину недійсним спрямований на заперечення правових наслідків, яких прагнули сторони. Натомість реституція має на меті відновлення майнового (фактичного) стану сторін правочину, незалежно від того, здійснюється вона через повернення одержаного сторонами майна чи вартісного відшкодування.

Сама по собі вимога про відновлення становища, яке існувало до порушення, не має прикладного характеру, є невизначеною, а отже не здатна ефективно відновити порушені права особи без належної конкретизації у позовних вимогах у межах обставин конкретної справи. Це, з одного боку, вказує на універсальність цього способу захисту та враховує диспозитивність як основну характеристику приватноправових відносин, у тому числі в процесі захисту суб'єктивних прав, а з іншого – за відсутності достатньої конкретизації така позовна вимога може бути визнана неналежним способом захисту порушеного права.

У підрозділі 4.3 «Спеціальні способи захисту суб'єктивних цивільних прав» увага сконцентрована на відмінностях спеціальних способів захисту від загальних.

Важливе значення для розмежування загальних та спеціальних способів захисту суб'єктивних цивільних прав має визначення критерію такого розмежування. Поділ способів захисту на загальні та спеціальні може бути здійснений, зважаючи на характер (вид) суб'єктивного права, яке потребує захисту. У такому разі способи захисту, закріплені у ст. 16 ЦК України, належать до загальних, оскільки можуть бути застосовані до захисту всіх (чи більшості) суб'єктивних цивільних прав.

Характеристика способу захисту як загального чи спеціального має значення і повинна використовуватися виключно при вирішенні конкретного спору і впливає на визначення належного способу захисту порушеного права. Метою виокремлення

цих способів є виявлення серед кількох можливих чи обраних уповноваженою особою належного й ефективного для захисту конкретного порушеного суб'єктивного права з урахуванням особливостей конкретних спірних матеріальних правовідносин, що і є критерієм для даної класифікації.

Уповноважена особа для захисту суб'єктивного права може використовувати будь-який спосіб захисту, за умов, що допускається (або принаймні не виключається) одночасне застосування як загального, так і спеціального способів захисту.

Якщо потерпіла особа не в змозі самотійно довести точний розмір своїх втрат для визначення справедливої компенсації, на нормативному рівні необхідно закріпити право суду з урахуванням конкретних обставин справи на свій розсуд визначити розмір цих втрат.

У випадку конкуренції спеціальних способів захисту внаслідок того, що для захисту конкретного суб'єктивного права можливе використання кількох способів захисту, застосуванню підлягає той із них, який відповідає особливостям спірних матеріальних правовідносин.

Віднесення кондикції до спеціальних способів захисту в судовій практиці є помилковим. Оскільки цей спосіб захисту порушених цивільних прав може бути використаний для захисту будь-якого суб'єктивного права, кондикцію доцільно розглядати як спосіб захисту загального характеру.

У розділі 5 «Захист окремих видів суб'єктивних прав у судовій практиці», що складається з шести підрозділів, основна увага сфокусована на специфіці захисту речових, договірних, корпоративних та ін. прав у Верховному Суді України та вищих спеціалізованих судах.

Підрозділ 5.1 «Особливості захисту речових прав» висвітлює окремі проблеми захисту речових прав, в тому числі обмежених речових прав.

Аналіз положень ст.ст. 387 та 391 ЦК України свідчить, що віндикаційний та негаторний позови мають різну мету, пред'являються за принципово різних обставин і захищають різні правомочності власника у складі права власності чи іншого речового права. Виходячи з наведеного, позиція судової практики щодо неможливості одночасного пред'явлення позову про витребування майна із чужого незаконного володіння (оскільки віндикація – це позов неволодіючого власника про витребування майна від володіючого невластника) і про усунення перешкод у здійсненні права користування та розпорядження своїм майном (оскільки негаторний позов – це позов про захист права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння) є обґрунтованою.

Віднесення позову про визнання права власності до речово-правових способів захисту є значною мірою умовним, оскільки, по-перше, визнання права власності є лише різновидом загального способу захисту, передбаченого в п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК України, за допомогою якого може захищатися будь-яке суб'єктивне цивільне право, а по-друге, враховуючи, що умовою застосування будь-якого речового способу захисту власником є доведення свого права власності на спірне майно, елемент визнання права власності закладається у будь-якій речово-правовій вимозі про захист порушеного, невизнаного чи оспорюваного права власності.

На підставі системного тлумачення ст.ст. 330, 388 ЦК України є підстави стверджувати, що в добросовісного набувача виникає право власності на відповідне

майно, якщо існують передбачені ст. 388 ЦК України умови, які в разі пред'явлення віндикаційного позову були б підставою для відмови в його задоволенні. Тобто незалежно від пред'явлення чи не пред'явлення власником віндикаційного позову добросовісний набувач на підставі вказаних норм ЦК України стає власником майна в момент його набуття, якщо існують передбачені ст. 388 ЦК України умови.

З метою надання цивільно-правового захисту речовим правам суди, залежно від обраного способу захисту, мають встановлювати, кому належить майно на праві власності або на іншому обмеженому речовому праві на момент звернення з позовом, оскільки застосування речового способу захисту можливе лише носієм речового права.

За загальним правилом захист обмежених речових прав здійснюється за моделлю захисту права власності. Водночас, враховуючи доволі широкий (з певними законодавчими застереженнями) обсяг права власності, не будь-який спеціальний спосіб захисту цього права може автоматично застосовуватися для захисту інших речових прав.

Застосування речово-правових способів захисту дає підстави для висновку про доцільність законодавчого закріплення можливості використання способів захисту обмежених речових прав через вказівку на можливість застосування способів захисту права власності, але з урахуванням змісту порушеного права та характеру його порушення.

У підрозділі 5.2 «*Особливості захисту договірних прав*» аналізують практичні проблеми, пов'язані з розглядом судами спорів щодо надання захисту правам, які виникають з договорів.

Визнання правомірними вимог кредитора за договором про стягнення з боржника попередньої оплати передбачає визнання наявності у кредитора суб'єктивного матеріального права вимагати від боржника повернення цієї попередньої оплати. Оскільки суб'єктивні права існують тільки в межах правовідносин, а суб'єктивні права вимоги – тільки в межах зобов'язальних правовідносин, належність кредиторів суб'єктивного права вимагати від боржника сплати (повернення) грошової суми попередньої оплати підтверджує наявність між сторонами відповідного грошового зобов'язання.

Цивільне законодавство України не містить обмежень щодо одночасного стягнення відсотків, які є платою за користування чужими коштами, та неустойки, яка є засобом забезпечення виконання зобов'язання. Стягнення передбачених у ст. 625 ЦК України відсотків є заходом відповідальності, який, однак, відрізняється від унормованої ст. 549 ЦК України: якщо відсотки спрямовані на компенсацію неодержаного доходу від використання грошових коштів, то неустойка таку функцію не виконує і може розглядатись як заздалегідь визначений сторонами розмір прямих збитків кредитора.

Штраф та пеня є формами неустойки, які, втім, не можуть розглядатися як такі, що застосовуються за одне й те саме порушення умов договору. Пеня передусім стимулює боржника до повного виконання взятих на себе зобов'язань і після сплати штрафу, тобто порівняно зі штрафом є додатковим стимулюючим фактором. Пеня є формою відповідальності за триваюче порушення, і механізм її нарахування відображає цю особливість. Натомість штраф, як правило, має разовий

характер. Отже, навіть якщо він і передбачений, наприклад, за прострочення сплати певного платежу за договором, то нараховується одноразово за сам факт прострочення. З урахуванням наведеного можна стверджувати, що немає підстав обмежувати кредитора в договірному зобов'язанні в можливості одночасного використання і штрафу, і пені проти боржника, який порушує зобов'язання.

У процесі розгляду конкретних справ судам необхідно виходити з того, що розірвання договору, як наслідок його порушення, є винятковим заходом, спрямованим на захист і поновлення прав кредитора; він не повинен використовуватися кредитором як шлях до звільнення себе від договірних зобов'язань (адже в цивільному обороті, як правило, переважають синалагматичні зобов'язання, в яких сторона є одночасно і кредитором і боржником щодо так званого зустрічного надання). Тому закон надає право кредиторів вимагати розірвання договору виключно в разі істотного порушення умов останнього.

Кредитор у договірному зобов'язанні наділений широким спектром способів захисту в разі порушення його права, кожен з яких має свої особливості. Проте в основу застосування кожного з таких способів захисту покладені загальні принципи зобов'язального права України, зокрема принцип обов'язковості договору для його сторін, та обраний кредитором спосіб захисту повинен оцінюватися з точки зору відповідності принаймні вказаному принципу.

У підрозділі 5.3 *«Особливості захисту прав інтелектуальної власності»* аналізується специфіка захисту прав інтелектуальної власності на матеріалах судової практики.

Так, проведений аналіз судової практики дає можливість виокремити групу справ, викликаних порушенням суб'єктивних прав добросовісних виробників продукції чи торговців нею. Якщо у вказаних осіб є майнові права на торговельні марки, промислові зразки, винаходи й корисні моделі щодо продукції, з огляду на положення ч. 1 ст. 12 ЦК України вони здійснюють ці суб'єктивні права вільно, на власний розсуд.

Ідея компенсації за порушення відповідних майнових прав має на меті також забезпечити відновлення порушеного права в тих випадках, коли неможливо встановити точний розмір збитків, завданих правопорушенням. Така ситуація може мати місце не тільки у випадках порушення авторських прав, а й тоді, коли порушуються інші майнові права інтелектуальної власності. У зв'язку з цим, виходячи з принципу справедливості, доцільно надати суб'єктам усіх майнових прав інтелектуальної власності аналогічні можливості захисту через внесення відповідних змін до чинного законодавства України.

Положення п. 2 ч. 2 ст. 432 ЦК України не може бути використано як запобіжний захід чи захід забезпечення позову в господарському судочинстві, оскільки перелік цих заходів, визначений процесуальним законодавством, є вичерпним і не містить вказівки на можливість зупинення пропуску товарів через митний кордон України.

Зупинення пропуску товарів через митний кордон України як способу захисту інтелектуальних прав можна визнати дієвим тимчасовим запобіжним заходом, спрямованим на оперативне убезпечення уповноваженої особи від подальшого порушення її прав інтелектуальної власності через блокування спірних товарів на

кордоні держави. Враховуючи це, необхідно забезпечити можливість використовувати уповноваженою особою передбачений у п. 2 ч. 2 ст. 432 ЦК України спосіб захисту до подання позову у справі (зокрема, як запобіжний захід) через закріплення у процесуальному законодавстві України бланкетної норми, яка дозволяла б судам застосовувати відповідні інструменти ЦК України як забезпечення позову.

У сфері захисту прав інтелектуальної власності суди обґрунтовано надають широку автономію уповноваженим особам у виборі способу захисту їх порушеного права, дозволяючи застосування способів захисту майнових прав інтелектуальної власності, які не передбачені законом чи договором.

У підрозділі 5.4 *«Особливості захисту корпоративних прав»* проаналізовано практичні проблеми захисту прав, що виникають у корпоративних відносинах.

Викуп акцій, здійснений за ціною, нижчою за ринкову, свідчить про безпідставне збагачення товариства за рахунок акціонера через незаконне одержання та збереження за собою різниці між ринковою ціною акцій і фактичною ціною їх викупу. За таких обставин обґрунтованим слід вважати пред'явлення акціонером вимог до товариства, які базуються на нормах цивільного законодавства про безпідставне збагачення, оскільки вони застосовуються незалежно від того, було таке збагачення результатом поведінки набувача майна, потерпілого, інших осіб чи наслідком події (ч. 2 ст. 1212 ЦК України) та незалежно від вини.

Порушене право корпоративного управління найчастіше захищається шляхом оскарження рішень органів управління товариством. Утім цей спосіб захисту не є універсальним для захисту корпоративних прав, зокрема, коли на момент визнання недійсним рішення органу товариства, прийнятого з порушенням указанного корпоративного права, воно вже було фактично виконане або коли порушення права на участь в управлінні товариством полягає якраз у тому, що загальними зборами чи наглядовою радою рішення взагалі не приймалося.

Системне тлумачення п. 5 ч. 1 ст. 116 ЦК України, п. 3 ч. 1 ст. 88 ГК України та п. «г» ч. 1 ст. 10 Закону України «Про господарські товариства» свідчить про те, що учасник не обмежений у своєму праві вимагати одержання інформації про товариство та його діяльність.

У підрозділі 5.5 *«Особливості захисту спадкових прав»* висвітлюються практичні аспекти захисту спадкових прав.

Нормами чинного законодавства не передбачений особливий спадковий позов, а для застосування віндикаційного позову у відповідних практичних ситуаціях, пов'язаних з порушенням спадкових прав, не завжди є підстави, характерні саме для цього способу захисту суб'єктивних прав.

Спадкоємець, який прийняв спадщину, однак право власності на нерухоме майно якого не було зареєстровано, не може звертатися за захистом своїх прав із віндикаційним позовом як власник майна, оскільки цей статус він ще не набув.

За змістом ст. 1280 ЦК України, якщо після закінчення строку для прийняття спадщини і після розподілу її між спадкоємцями спадщину прийняли інші спадкоємці, вона підлягає перерозподілу між ними. Такі спадкоємці мають право вимагати передання їм у натурі частини майна, яке збереглося, або сплати грошової компенсації. Право вимагати виплати грошової компенсації виникає у спадкоємця

тоді, коли інший спадкоємець привласнив і згодом втратив частину спадкового майна, яку мав набути перший.

Відносини щодо компенсації за приписами ст. 1280 ЦК України у випадку перерозподілу спадщини належать саме до сфери зобов'язань, що виникають у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави.

Якщо умовами договору оренди земельної ділянки, укладеного сторонами, не передбачається заборона переходу права на оренду в порядку спадкування, то спадкоємці орендаря після смерті останнього можуть успадкувати право на оренду земельної ділянки, яка є предметом цього договору.

Застосування спеціальних способів захисту спадкових прав має здійснюватися з урахуванням загальних принципів захисту суб'єктивних цивільних прав і засад цивільного законодавства, зокрема принципу справедливості, добросовісності та розумності.

У підрозділі 5.6 «Особливості захисту особистих та інших немайнових прав» проаналізовано специфіку захисту особистих та інших немайнових прав.

Як свідчить практика, при розгляді судових справ відповідь на питання щодо можливості відшкодування моральної шкоди в договірних правовідносинах лежить у площині правильного системного тлумачення судами положень ст.ст. 23, 611, 1167 та інших норм ЦК України.

Заподіяння моральної шкоди є самостійною і достатньою підставою для її відшкодування потерпілому, незалежно від характеру суб'єктивного права, яке було порушене заподіювачем.

За загальним правилом відшкодування моральної шкоди допускається у випадках заподіяння її у вигляді порушення особистих немайнових прав поза межами договірних відносин, зокрема у випадках посягання на життя та здоров'я (ст. 1168 ЦК України), посягання на інші особисті немайнові блага та права особи (ст.ст. 276, 280, 298 ЦК України), порушення майнових прав (ст. 332, 386 ЦК України) та ін., тобто в межах абсолютних правовідносин.

Водночас, якщо моральна шкода заподіяна внаслідок порушення договірних прав, вона відшкодовується лише у випадках, коли це прямо встановлено законом, зокрема ст. 4 Закону України «Про захист прав споживачів».

Незважаючи на недосконалість законодавства, що регулює питання відшкодування моральної шкоди, правову позицію Верховного Суду України щодо неможливості відшкодування моральної шкоди в договірних відносинах можна вважати законною та обґрунтованою. Утім зазначена практика має бути уніфікована й закріплена на законодавчому рівні.

Підходи Європейського суду з прав людини, який у цілому активно застосовує «альтернативні способи» відшкодування моральної шкоди (зокрема, констатація факту правопорушення, яка сама по собі за певних умов може вважатися адекватною сатисфакцією), можуть використовуватися й національними судами в процесі вирішення відповідних спорів з урахуванням ч. 3 ст. 23 ЦК України.

Визначення розумної межі між правом на свободу слова (й інших подібних) та правом на спростування недостовірної інформації залишається проблемним. При вирішенні спорів цієї категорії для судів це питання, по суті, зводиться до застосування ст. 277 ЦК України в системному зв'язку з положеннями

законодавства про інформацію та Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. Практичний аспект цієї проблеми, як вдалося встановити за результатами аналізу судової практики, полягає в необхідності відмежувати в кожному конкретному випадку недостовірну інформацію, що підлягає спростуванню, від оціночних суджень через системне тлумачення та застосування положень законодавства України, яке регулює зазначені відносини.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення проблем здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав, запропонована концепція сучасного розуміння здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав, встановлено закономірності розвитку інститутів захисту і здійснення суб'єктивних цивільних прав, їх особливості, а також практичні аспекти застосування правових норм, що регулюють суспільні відносини, пов'язані із здійсненням і захистом суб'єктивних цивільних прав.

Вирішення наукових завдань надало можливість сформулювати низку висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на досягнення мети дослідження:

1. Здійснення суб'єктивного права розглядається як фактичне вчинення тих дій, актів реальної поведінки особи, можливість яких надана цій особі через закріплення за нею (набуття) суб'єктивного цивільного права.

2. При визначенні співвідношення категорій «обмеження прав» та «обтяження прав» треба виходити з того, що обтяженням, з урахуванням етимології слова, мають позначатись права третіх осіб на відповідне майно суб'єкта права, оскільки в такому разі він змушений зазнавати втручання третіх осіб у сферу його свободи, права цих третіх осіб є додатковим тягарем для суб'єкта права. У свою чергу, термін «обмеження» пов'язується зі зміною (звуженням) меж певного явища. В даному разі звужуються межі суб'єктивного цивільного права. Проте суб'єктивне право є абстрактною моделлю поведінки і його зміст визначається певним набором і характером правомочностей уповноваженого суб'єкта.

За таких обставин обмеження права полягає у виключенні з цього права окремих правомочностей. Сутнісна відмінність між обмеженнями права та його обтяженнями полягає в тому, що останні є тягарем саме для суб'єктивного права. Обтяження можуть «звужувати» межі здійснення суб'єктивного права уповноваженої особи, однак це лише наслідок обтяження і до того ж наслідок необов'язковий.

3. В залежності від джерела походження існують договірні межі здійснення цивільних прав – тобто індивідуальні межі, встановлені самими сторонами в договорі, який є найвищим рівнем деталізації таких обмежень; законодавчі межі – обмеження, які прямо встановлені законодавством; та надзагальні межі здійснення суб'єктивних цивільних прав, які виводяться з принципів приватного права і діють за відсутності будь-яких інших обмежень, встановлених договором або законом.

4. Сутність зловживання правом полягає у вчиненні уповноваженою особою дій, які складають зміст відповідного суб'єктивного цивільного права, є проявом недобросовісності, в тому числі здійснюються всупереч меті такого права. При цьому категорія «зловживання процесуальним правом» розглядається як складова

більш широкого поняття – «процесуальне правопорушення». З практичної точки зору вкрай важливою є правильна кваліфікація дій учасників судового процесу: зловживання процесуальним правом або інше процесуальне правопорушення – передусім з метою коректного застосування відповідних процесуальних санкцій.

5. За загальним правилом, вітчизняне цивільне законодавство виходить з того, що захисту підлягає лише право, яке порушене, не визнається або оспорується, але в певних випадках закон допускає звернення особи до суду з метою запобігання порушенню його права, яке ще не сталося. Така неузгодженість обумовлює необхідність розроблення цілісного вчення про превентивний захист суб'єктивного права, наріжним каменем якого є питання про правову природу цього захисту. При цьому ідея надання превентивного захисту має бути узгоджена з традиційним поняттям захисту суб'єктивного права.

6. Проблема визначення правової природи превентивного захисту лежить не в площині формування нової складової широкого поняття охорони прав, а у сфері переосмислення категорії «захист суб'єктивного права». Превентивні заходи попри деякі особливості повинні відповідати всім вимогам, які традиційно висуваються до «звичайного» захисту права (відповідність змісту суб'єктивного права, адекватність діям зобов'язаної особи тощо).

Основною особливістю превентивного захисту суб'єктивного права є допущення його за умови існування реальної загрози порушення права. Превентивний захист може надаватися не тільки речовим правам, а й іншим (виключним правам, правам вимоги), тому є помилковим обмеження застосування превентивного захисту виключно сферою речових чи зобов'язальних відносин.

7. Правові норми та юридичні гарантії відіграють дисциплінуючу та забезпечувальну роль у механізмі регулювання цивільних правовідносин. Правові норми й гарантії, з одного боку, та заходи захисту прав, з іншого – є категоріями різного порядку. Норми та гарантії (в наведеному значенні) є абстрактними за дією, натомість заходи захисту завжди є прикладними, застосовуються в межах конкретних правовідносин і щодо конкретних прав.

8. Право на захист необхідно відокремлювати від реальних дій, безпосередньо націлених на захист порушеного права. Право на захист можна розглядати як передбачену законом можливість застосувати встановлені законом або договором примусові заходи, метою яких є припинення правопорушення та відновлення порушеного права або, в разі неможливості його відновлення, компенсація заподіяних правопорушенням збитків і моральної шкоди. Водночас захистом прав є дії уповноваженої особи, спрямовані на досягнення зазначеної мети.

9. Захист суб'єктивних цивільних прав у рамках механізму цивільно-правового регулювання пов'язаний з іншими стадіями нерозривними системними зв'язками. У всіх випадках надання правила поведінки загальнообов'язкового характеру з необхідністю передбачає наявність способів приведення фактичної поведінки зобов'язаної особи до відповідної моделі.

Захист суб'єктивних прав також тісно пов'язаний зі стадією здійснення цих прав і виконання обов'язків. Основним завданням захисту є саме подолання перешкод, які створюються уповноваженій особі на шляху здійснення свого права, через забезпечення виконання зобов'язаною особою покладених на неї обов'язків.

Особливістю стадії застосування права є те, що захист суб'єктивного цивільного права завжди реалізується в певному (конкретному) способі захисту.

10. Зі змісту ст. 15 ЦК України випливає, що звернення уповноваженої особи до суду за захистом своїх прав не завжди має на меті саме здійснити належне позивачеві суб'єктивне право за сприяння державного примусу. Якщо захист є реакцією саме на невизнання чи оспорення, відповідний позов не може вважатись примусовим здійсненням права, оскільки він буде спрямований лише на усунення невизначеності в належності суб'єктивного права. Усунення цієї невизначеності є передумовою належного здійснення суб'єктивного права і, зрештою, все одно має зробити можливими відповідні фактичні дії уповноваженої особи. Таким чином, навіть у цьому випадку очевидним є нерозривний зв'язок захисту та здійснення суб'єктивного права.

11. Закритий перелік способів захисту цивільних прав і законних інтересів не відповідає сучасному рівню розвитку цивільно-правових відносин. Натомість у законодавстві слід закріпити можливість використання способів захисту, що є належними. Обов'язковими умовами визнання способу захисту належним є ефективність обраного способу захисту і відповідність змісту суб'єктивного права, за захистом якого звернулась особа, та характеру його порушення.

12. Регулятивна спрямованість цивільно-правового регулювання зберігається й у підходах до впорядкування відносин щодо захисту цивільних прав та відповідальності за їх порушення. Учасники цивільних правовідносин вільні у виборі заходів захисту та мір відповідальності. І лише на той випадок, коли правовідносини за своєю сутністю не передбачають домовленості сторін про конкретні міри відповідальності й захисту, цивільне законодавство з метою забезпечення еквівалентності у правовому зв'язку між учасниками правовідносин визначає відповідний інструментарій для захисту прав. Міри відповідальності в цивільному праві виконують компенсаційну (відновлювальну) функцію.

13. У контексті уточнення критеріїв, за якими міри відповідальності можуть бути відмежовані від інших заходів захисту, можна констатувати, що норми цивільного права, в тому числі ст. 16 ЦК України, передбачають широкий перелік способів захисту, які різняться між собою характером та спрямованістю. Термін «відповідальність» етимологічно означає обов'язок відповісти за певні вчинки й тому слушно пов'язується цивілістами не лише із негативним характером відповідних заходів для порушника, а й із тим, що вони призводять до позбавлення існуючих прав або до покладання нових додаткових обов'язків до тих, що існують у межах звичайних цивільно-правових відносин.

14. З урахуванням того, що метою відповідальності не є покарання правопорушника, перспективною можна вважати ідею функціонально-цільового критерію для розмежування мір відповідальності та інших заходів захисту суб'єктивних цивільних прав. Якщо відновлювальна функція інших заходів захисту полягає у відновленні порушеного суб'єктивного права, то аналогічна функція цивільно-правової відповідальності виконує компенсаційну функцію і стосується не самого порушеного права, а майнової сфери потерпілого. Так, примусове виконання обов'язку в натурі, віндикація, негативні вимоги спрямовані на усунення перешкод

для реалізації суб'єктивного права уповноваженої особи та передбачають відновлення можливості нормального здійснення цього права.

15. Форму захисту слід розглядати як юридичну категорію, що вказує на суб'єкта, який здійснює захист невизнаного, порушеного чи оспорюваного права, а також на загальний порядок вчинення дій цим суб'єктом щодо здійснення захисту. Таке визначення дає змогу зберегти (підтримати) необхідний рівень наукової абстракції при визначенні даного поняття, що позитивно впливатиме і на його практичне застосування з урахуванням системи форм захисту та правил щодо їх вибору особою, що нерідко ігнорується у правозастосовній практиці.

16. Юрисдикційною формою захисту прав, виходячи із сучасного розуміння юрисдикції, можна розглядати як судову, так і альтернативну (адміністративну та нотаріальну) форму. Встановлено, що за такого підходу до неюрисдикційних слід віднести лише ті форми захисту, які здійснює сама уповноважена особа, права якої порушені, в межах відповідних матеріальних правовідносин.

17. Заходи оперативного впливу мають суто організаційний (немайновий) характер і завжди спрямовані на зміну самої структури зобов'язальних правовідносин або динаміки їх розвитку, включаючи припинення.

18. Якщо потерпіла особа не в змозі самостійно довести точний розмір своїх втрат для визначення справедливої компенсації, на нормативному рівні слід закріпити право суду з урахуванням конкретних обставин справи на свій розсуд визначити розмір цих втрат.

19. Враховуючи, що ч. 2 ст. 16 ЦК України передбачений перелік однопорядкових способів захисту, ці способи захисту не можуть співвідноситися як загальне і спеціальне. Поділ способів захисту на загальні та спеціальні може бути здійснений зважаючи на характер (вид) суб'єктивного права, яке потребує захисту. У такому разі способи захисту, закріплені у ст. 16 ЦК України, належать до загальних, оскільки можуть бути застосовані до захисту всіх (чи більшості) суб'єктивних цивільних прав. Водночас правозастосовча практика потребує додаткового уточнення даного критерію, оскільки сам по собі він не здатний пояснити прикладні юридичні наслідки кваліфікації певного способу захисту як загального чи спеціального при розгляді й вирішенні конкретних судових справ. Характеристика способу захисту як загального чи спеціального має значення і повинна використовуватися виключно при вирішенні конкретного спору та впливає на визначення належного способу захисту порушеного права. Метою виокремлення цих способів є виявлення серед кількох можливих чи обраних уповноваженою особою належного та ефективного для захисту конкретного порушеного суб'єктивного права з урахуванням особливостей спірних матеріальних правовідносин, що і є критерієм для даної класифікації.

20. Уповноважена особа для захисту суб'єктивного права може використовувати будь-який спосіб захисту, за умов, що допускається (або принаймні не виключається) одночасне застосування як загального, так і спеціального способів захисту. Якщо має місце конкуренція спеціальних способів захисту внаслідок того, що для захисту конкретного суб'єктивного права можливе використання кількох способів захисту, застосуванню підлягає той із них, який відповідає особливостям спірних матеріальних правовідносин.

21. Віднесення кондикції до спеціальних способів захисту в судовій практиці є необґрунтованим. Оскільки цей спосіб захисту порушених цивільних прав може бути використаний для захисту будь-якого суб'єктивного права, кондикцію слід розглядати як спосіб захисту загального характеру.

22. Стягнення передбачених у ст. 625 ЦК України відсотків є заходом відповідальності, який однак відрізняється від унормованої ст. 549 ЦК України: якщо відсотки спрямовані на компенсацію неодержаного доходу від використання грошових коштів, то неустойка таку функцію не виконує і може розглядатись як заздалегідь визначений сторонами розмір прямих збитків кредитора.

23. Штраф та пеня є формами неустойки, які утім не можуть розглядатися як такі, що застосовуються за одне й те саме порушення умов договору. Пеня передусім стимулює боржника до повного виконання взятих на себе зобов'язань і після сплати штрафу, тобто порівняно зі штрафом є додатковим стимулюючим фактором. Пеня є формою відповідальності за порушення, що триває, і механізм її нарахування відбиває цю особливість. Натомість штраф, як правило, має разовий характер. Отже, навіть якщо він і передбачений, наприклад за прострочення сплати певного платежу за договором, то нараховується одноразово за сам факт прострочення. З урахуванням наведеного можна стверджувати, що відсутні підстави обмежувати кредитора в договірному зобов'язанні в можливості одночасного стягнення і штрафу, і пені проти боржника, який порушує зобов'язання.

24. Кредитор у договірному зобов'язанні наділений широким спектром способів захисту в разі порушення його права, які мають свої особливості. Водночас в основу застосування кожного з таких способів захисту покладені загальні принципи зобов'язального права України, зокрема принцип обов'язковості договору для його сторін, в силу чого обраний кредитором спосіб захисту повинен оцінюватися з точки зору відповідності принаймні вказаному принципу.

У процесі розгляду конкретних справ судам необхідно виходити з того, що розірвання договору, як наслідок його порушення, є винятковим заходом, спрямованим на захист і поновлення прав кредитора; він не повинен використовуватися останнім як шлях до звільнення себе від договірних зобов'язань (адже в цивільному обороті, як правило, переважають синалагматичні зобов'язання, в яких сторона є одночасно і кредитором і боржником щодо так званого зустрічного надання). Тому закон надає право кредиторів вимагати розірвання договору виключно в разі істотного порушення умов останнього.

25. Ідея компенсації за порушення відповідних майнових прав має на меті також забезпечити відновлення порушеного права у тих випадках, коли неможливо встановити точний розмір збитків, завданих правопорушенням. Така ситуація може мати місце не тільки в разі порушення авторських прав, а й тоді, коли порушуються інші майнові права інтелектуальної власності. У зв'язку з цим, виходячи з принципу справедливості, доцільно надати суб'єктам усіх майнових прав інтелектуальної власності аналогічні можливості захисту шляхом внесення відповідних змін до чинного законодавства України.

26. Положення п. 2 ч. 2 ст. 432 ЦК України не може бути використане як запобіжний захід чи захід забезпечення позову в господарському судочинстві, оскільки їх перелік, визначений процесуальним законодавством, є вичерпним і

не містить вказівки на можливість зупинення пропуску товарів через митний кордон України.

Зупинення пропуску товарів через митний кордон України як способу захисту інтелектуальних прав можна визнати дієвим тимчасовим запобіжним заходом, спрямованим на оперативне убезпечення уповноваженої особи від подальшого порушення її прав інтелектуальної власності через блокування спірних товарів на кордоні держави. Враховуючи це, необхідно забезпечити можливість використовувати уповноваженою особою передбачений у п. 2 ч. 2 ст. 432 ЦК України спосіб захисту до подання позову у справі (зокрема, як запобіжний захід) через закріплення у процесуальному законодавстві України бланкетної норми, яка дозволяла б судам застосовувати відповідні інструменти ЦК України як забезпечення позову.

27. У сфері захисту прав інтелектуальної власності суди обґрунтовано надають широку автономію уповноваженим особам у виборі способу захисту їх порушеного права, дозволяючи в тому числі застосування способів захисту майнових прав інтелектуальної власності, які не передбачені законом чи договором.

28. Застосування спеціальних способів захисту спадкових прав має здійснюватися з урахуванням як принципів захисту суб'єктивних цивільних прав, так і загальних засад цивільного законодавства, зокрема принципу справедливості, добросовісності та розумності.

29. Як свідчить практика, при розгляді судових справ відповідь на питання щодо можливості відшкодування моральної шкоди у договірних правовідносинах лежить у площині правильного системного тлумачення судами положень ст.ст. 23, 611, 1167 та інших норм ЦК України. Заподіяння моральної шкоди є самостійною і достатньою підставою для її відшкодування потерпілому, незалежно від характеру суб'єктивного права, яке було порушене заподіювачем. За загальним правилом відшкодування моральної шкоди допускається у випадках заподіяння шкоди у вигляді порушення особистих немайнових прав поза межами договірних відносин, зокрема у випадках посягання на життя та здоров'я (ст. 1168 ЦК України), посягання на інші особисті немайнові блага та права особи (ст.ст. 276, 280, 298 ЦК України), порушення майнових прав (ст. 332, 386 ЦК України) та ін., тобто в межах абсолютних правовідносин. Водночас, якщо моральна шкода заподіяна внаслідок порушення договірних прав, вона відшкодовується лише у випадках, коли це прямо встановлено законом, зокрема ст. 4 Закону України «Про захист прав споживачів».

30. Підходи Європейського суду з прав людини, який у цілому активно застосовує «альтернативні способи» відшкодування моральної шкоди (зокрема констатація факту правопорушення, яка сама по собі за певних умов може вважатися адекватною сатисфакцією), можуть використовуватися й національними судами в процесі вирішення відповідних спорів із посиланням на ч. 3 ст. 23 ЦК України.

31. Визначення розумної межі між правом на свободу слова (та інших подібних) та правом на спростування недостовірної інформації залишається проблемним. При вирішенні спорів цієї категорії для судів це питання зводиться до застосування ст. 277 ЦК України в системному зв'язку з положеннями законодавства про інформацію та Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. Практичний аспект цієї проблеми, як вдалося встановити

за результатами аналізу судової практики, полягає в необхідності відмежувати в кожному конкретному випадку недостовірну інформацію, що підлягає спростуванню, від оціночних суджень шляхом системного тлумачення та застосування положень законодавства України, що регулює зазначені відносини.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія / О. О. Кот. – К. : Алерта, 2017. – 494 с.

Статті, опубліковані в наукових фахових виданнях:

2. Кот О. О. Природа недійсних правочинів / О. О. Кот // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 4 (59). – С. 108-118.

3. Кот О. О. Деякі проблеми визнання права власності на самочинно збудоване нерухоме майно / О. О. Кот // Юридичний журнал «Право України». – 2011. – № 5. – С. 136-141.

4. Кот О. О. Теоретичні та практичні проблеми визнання недійсними правочинів, які порушують публічний порядок / О. О. Кот // Юридичний журнал «Право України». – 2012. – № 9. – С. 95-101.

5. Кот О. О. Проблема зловживання суб'єктивним правом у цивільному праві України / О. О. Кот // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 4 (75). – С. 133-141.

6. Кот О. О. Захист прав господарюючих суб'єктів при застосуванні судами положень ст. 15-1 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» / О. О. Кот // Вісник господарського судочинства. – 2014. – № 4. – С. 83-88.

7. Кот О. О. Принципи здійснення суб'єктивних цивільних прав / О. О. Кот // Альманах права. Право і прогрес: складові забезпечення в сучасних умовах. – Випуск 7. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. – С. 304-311.

8. Кот О. О. Способи захисту договірних прав / О. О. Кот // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 11 (249). – 216 с. – С. 13-19.

9. Кот О. О. Практика застосування окремих способів захисту договірних прав / О. О. Кот // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2016. – №12 (182). – С. 43-48.

10. Кот О. О. Превентивні способи захисту права власності у системі захисту прав / О. О. Кот // Юридична Україна. – 2016. – № 7-8. – С. 28-45.

11. Кот О. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав / О. О. Кот // Вісник Національної академії правових наук України. – 2016. – № 4 (87). – С. 127-137.

12. Кот О. О. До питання про способи захисту договірних прав / О. О. Кот // Юридична Україна. – 2016. – № 9-10. – С. 58-65.

13. Кот О. О. Окремі питання судової практики захисту корпоративних прав / О. О. Кот // Слово національної школи суддів України. – 2016. – № 3 (16). – С. 99-116.

14. Кот О. О. Поняття захисту суб'єктивних цивільних прав / О. О. Кот // Часопис Київського університету права. – 2016. – № 4. – С. 184-189.

15. Кот О. О. Похідний позов як новий інструмент захисту корпоративних прав / О. О. Кот // Вісник господарського судочинства. – 2016. – № 5. – С. 92-96.

16. Кот А. А. К вопросу о защите субъективных гражданских прав третейскими судами / А. А. Кот // Часопис цивілістики. – 2017. – Випуск 22 (152). – С. 14-18.

Статті, опубліковані у наукових періодичних виданнях інших держав та у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:

17. Кот А. А. Злоупотребление субъективным правом в гражданском праве Украины / А. А. Кот // Федеральный научно-практический журнал «Гражданское право». – 2013. – № 2. – С. 33-36.

18. Кот О. О. Межі втручання суду у діяльність МКАС / О. О. Кот // Юридичний журнал «Право України». – 2014. – № 12. – С. 55-58.

19. Кот О. О. Порівняльний аналіз норм Конвенції Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів і Цивільного кодексу України / О. О. Кот // Юридичний журнал «Право України». – 2016. – № 5. – С. 29-36.

20. Кот О. О. Окремі аспекти зловживання процесуальними правами / О. О. Кот // Eurasian Academic Research Journal. – 2016. – № 5. – С. 56-67.

21. Кот О. О. Механізми забезпечення єдності судової практики як гарантія захисту суб'єктивних цивільних прав / О. О. Кот // Юридичний журнал «Право України». – 2016. – № 10. – С. 108-115.

22. Кот А. К вопросу о правовой природе права на защиту гражданских прав в законодательстве Украины / А. Кот // Legea Si viata. – 2016. – Nr. 12/3 (300). – Р. 38-40.

23. Кот О. О. Правова природа права на захист цивільних прав / О. О. Кот // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія Право. – 2016. – Випуск 41. – Том 1. – С. 114-116.

24. Кот О. О. Спеціальні способи захисту суб'єктивних цивільних прав / О. О. Кот // Юридичний журнал «Право України». – 2017. – № 1. – С. 91-100.

Публікації, які додатково висвітлюють наукові результати дисертації:

25. Кот О. О. До питання про визнання недійсними угод, укладених з метою, суперечною інтересам держави і суспільства / О. О. Кот // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 4. – С. 177-182.

26. Кот О. О. Захист прав учасників договірних відносин / О. О. Кот // Юридичний журнал. – 2005. – № 2(32). – С. 94-98.

27. Кот А. А. Природа недействительных сделок / А. А. Кот // Недействительность в гражданском праве: проблемы, тенденции, практика. Сборник статей / Отв. ред. М. А. Рожкова. – М.: Статут, 2006. – С. 95-114.

28. Кот О. О. Захист прав суб'єктів підприємництва в третейських судах / О. О. Кот // Українське комерційне право. – 2007. – № 8. – С. 70-78.

29. Кот А. А. Способы защиты участников договорных отношений / А. А. Кот // Альманах цивилистики: Сборник статей. Вып. 1 / Под ред. Р. А. Майданика. – К.: Всеукраинская ассоциация издателей «Правова єдність», 2008. – С. 137-148.

30. Кот А. А. Защита прав интеллектуальной собственности по законодательству Украины / А. А. Кот // Альманах цивилистики: Сборник статей.

Вып. 2 / Под ред. Р. А. Майданика. – К.: Алерта; КНТ, Центр учебной литературы, 2009. – С. 132-146.

31. Кот А. А. Обжалование решений Антимонопольного комитета Украины: проблемы размежевания юрисдикций / А. А. Кот // Конкуренция (Вестник Антимонопольного комитета Украины. – 2011. – № 3. – С. 38-43.

32. Кот А. А. Институт признания сделки недействительной и его место в системе способов защиты гражданских прав / А. А. Кот // Альманах цивилистики: Сборник статей. Вып. 4 / Под ред. Р. А. Майданика. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – С. 148-162.

33. Кот А. А. Недействительность анτισоциальных сделок / А. А. Кот // Альманах цивилистики: Сборник статей. Вып. 5 / Под ред. Р. А. Майданика. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2012. – С. 145-152.

34. Кот О. О. Способи захисту сторін договору в приватному праві України / О. О. Кот // Науковий журнал «Приватне право». – 2013. – № 2. – С. 203-210.

35. Кот О. О. Институт захисту прав у доктрині цивільного права України / О. О. Кот // Правова доктрина України: у 5 т. – Х.: Право, 2013. – Т. 3: Доктрина приватного права України / За заг. Ред. Н. С. Кузнецової. – С. 349-366.

36. Кот А. А. Категория недействительности сделок и ее место в системе способов защиты гражданских прав / А. А. Кот // Гражданское общество и развитие гражданского права: Сборник статей / Отв. ред. Р. А. Майданик и Е. В. Кохановская. – К.: ЧАО «Юридическая практика», 2014. – С. 385-405.

37. Кот О. О. Институт захисту прав у цивільному праві України / О. О. Кот // Актуальні проблеми приватного права України: Збірник статей / Відп. ред. Р. А. Майданик та О. В. Кохановська. – К.: ПрАТ «Юридична практика», 2014. – С. 227-245.

38. Кот А. А. Злоупотребление субъективным правом в гражданском праве Украины / А. А. Кот // Альманах цивилистики: Сборник статей. Вып. 6 / под ред. Р. А. Майданика. – К.: Алерта, 2015. – С. 144-150.

39. Кот А. А. Свобода договора в гражданском праве Украины / А. А. Кот // Свобода договора: Сборник статей / Рук. авт. кол. и отв. ред. докт. юрид. наук М. А. Рожкова. – М.: Статут, 2016. – С. 44-80.

40. Kot A. Freedom of contract in civil law of Ukraine / A. Kot // Yearbook of Ukrainian Law : Coll. Of scientific papers / responsible for the issue O. V. Petryshyn. – Kh. : Law, 2016. – P. 230-258.

41. Кот О. О. Окремі аспекти зловживання процесуальними правами / О. О. Кот // Вісник Верховного Суду України. – 2017. – № 1 (197). – С. 36-44.

Тези доповідей:

42. Кот А. А. К вопросу о защите субъективных гражданских прав / А. А. Кот // Розвиток цивільного законодавства України: шляхи подолання кодифікаційних протиріч : Збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 28-29 вересня 2006 р.). – Київ: В-во КНУ ім. Т. Шевченка, 2006. – С. 213-216.

43. Кот А. А. Юридические лица публичного права в гражданском праве Украины: общая характеристика, особенности осуществления и защиты гражданских

прав / А. А. Кот // Государство и гражданское право: Материалы международной научно-практической конференции, посвященной памяти и 85-летию со дня рождения д.ю.н., профессора Ю. Г. Басина (в рамках ежегодных цивилистических чтений) (Алматы, 29-30 мая 2008 г.) / Отв. ред. М. К. Сулейменов. – Алматы: НИИ частного права КазГЮУ, 2008. – С. 208-213.

44. Кот О. О. До питання про судовий захист прав на землю іноземних інвесторів / О. О. Кот // Земельні відносини: правове регулювання та судова практика. Матеріали науково-практичної конференції (10-11 червня 2009 р.). – Чернівці, 2009. – С. 427-431.

45. Кот О. О. Окремі проблеми визнання господарськими судами права власності на самочинно збудоване нерухоме майно / О. О. Кот // Становлення господарської юрисдикції в Україні – 20 років досвіду. Проблеми і перспективи : Матеріали науково-практичної конференції (Одеса, 24-26 травня 2011 р.). – О.: Астропринт», 2011. – С. 576-578.

46. Кот А. А. Меры оперативного воздействия как способ защиты субъективных прав участников договорных отношений // О. О. Кот / Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвеевські цивілістичні читання) : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 10 листопада 2011 р.). – К.: Алерта, 2012. – С. 246-248.

47. Кот А. А. Общая характеристика и особенности осуществления и защиты гражданских прав юридических лиц публичного права в гражданском праве Украины / А. А. Кот // Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспектива : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 19-20 квітня 2012 р.). – К.: ТОВ «Білоцерківдрук», 2013. – С. 124-128.

48. Кот О. О. Заходи оперативного впливу як спосіб захисту суб'єктивних прав учасників договірних відносин / О. О. Кот // Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 25-26 січня 2013 р.). – у 2-х частинах. – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2013. – Ч. 1. – С. 60-61.

49. Кот А. А. К вопросу о защите прав интеллектуальной собственности по законодательству Украины / А. А. Кот // Цивільне законодавство: система, міжгалузеві зв'язки, шляхи вдосконалення : Матеріали міжнародного цивілістичного форуму (Київ, 25-26 квітня 2013 р.). – К.: ТОВ «Білоцерківдрук», 2014. – С. 114-116.

50. Кот О. О. До питання про захист прав в третейських судах / О. О. Кот // Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвеевські цивілістичні читання) : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 3 жовтня 2013 р.). – К.: ТОВ «Білоцерківдрук», 2015. – С. 78-81.

51. Кот А. А. Защита прав в международных коммерческих арбитражах: общие подходы и особенности процедур в различных арбитражных институтах / А. А. Кот // Материалы первых Международных арбитражных чтений памяти академика Побирченко И. Г. : Сборник докладов. МКАС при ТПП Украины (Київ, 15 листопада 2013 р.). – К.: 2014. – С. 56-62.

52. Кот А. А. Злоупотребление субъективным правом: проблемы теории и практики / А. А. Кот // Цивілістична доктрина і формування громадянського

суспільства. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 3 жовтня 2014 р.). – К.: ТОВ «Білоцерківдрук», 2015. – С. 118-123.

53. Кот А. А. Патологии арбитражных соглашений и возможность их исправления. / А. А. Кот // Материалы вторых Международных арбитражных чтений памяти академика Побирченко И. Г. Сборник докладов. МКАС при ТПП Украины. – К.: 2015. – С. 123-132.

54. Кот О. О. Багатовекторність судової реформи як запорука її ефективності / О. О. Кот // Судова реформа в Україні: європейський вектор : Матеріали III Міжнародного судово-правового форуму (Київ, 19-20 березня 2015 р.). – К.: 2015. – С. 111-113.

55. Кот О. О. Превентивні способи захисту права власності: доктрина і судова практика / О. О. Кот // Право власності: європейський досвід та українські реалії : Збірник доповідей і матеріалів Міжнародної конференції (Київ, 22-23 жовтня 2015 р.). – К.: ВАІТЕ, 2015. – С. 130-142.

56. Кот О. О. Порівняльний аналіз норм Віденської Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів і Цивільного кодексу України. / О. О. Кот // Применимое право в международном коммерческом арбитраже. Практика применения Венской конвенции о договорах международной купли-продажи товаров : Материалы III Международных арбитражных чтений памяти академика Побирченко И. Г. (13 листопада 2015 р.). – К.: 2016. – С. 65-72.

57. Кот О. О. Зміна або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин як спосіб захисту цивільних прав у договірних відносинах: теорія та судова практика / О. О. Кот // Звільнення від цивільно-правової відповідальності у сучасних реаліях (Матвєєвські читання) : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 20 листопада 2015 р.). – К.: ТОВ «Білоцерківдрук», 2015. – С. 82-85.

58. Кот О. О. Окремі проблеми здійснення суб'єктивних цивільних прав / О. О. Кот // Приватне право України і європейська інтеграція: тенденції та перспективи : Матеріали VI Міжнародного цивілістичного форуму (Київ, 14-15 квітня 2016 р.). – К.: ТОВ «Білоцерківдрук», 2016. – С. 152-154.

59. Кот О. О. Визначальні ознаки юридичних осіб публічного права / О. О. Кот // Юридичні особи публічного права: участь у цивільному обороті (Матвєєвські цивілістичні читання) : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 8 листопада 2016 р.). – К.: ТОВ «Білоцерківдрук», 2016. – С. 28-30.

АНОТАЦІЇ

Кот О. О. Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України. – Київ, 2017.

Дисертація присвячена дослідженню проблем здійснення суб'єктивних цивільних прав, зловживання матеріальними та процесуальними правами, поняття,

форм і способів захисту суб'єктивних цивільних прав, а також особливостей захисту окремих видів суб'єктивних цивільних прав у судовій практиці.

В дисертації проаналізовано системні засади здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав з метою формування цілісного уявлення про ці категорії в науці цивільного права, що ґрунтується на теоретичних засадах та судовій практиці застосування цивільного законодавства України.

Встановлено, що здійсненням суб'єктивного права вважається фактичне вчинення дій, можливість вчинення яких надана цій особі шляхом закріплення за нею (набуття) суб'єктивного цивільного права.

Визначено, що захист суб'єктивних цивільних прав є важливою стадією цивільно-правового регулювання, яка пов'язана нерозривними системними зв'язками з іншими стадіями. Надання правила поведінки загальнообов'язкового характеру зумовлює необхідність визначення способів приведення фактичної поведінки зобов'язаної особи до моделі, встановленої у відповідній нормі права. Особливість стадії захисту полягає в тому, що він завжди реалізується в конкретному способі захисту.

Ключові слова: суб'єктивне право, здійснення суб'єктивних цивільних прав, зловживання правом, захист суб'єктивних цивільних прав, способи захисту цивільних прав, судова практика захисту цивільних прав.

Кот А. А. Проблемы осуществления и защиты субъективных гражданских прав. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Научно-исследовательский институт частного права и предпринимательства имени академика Ф. Г. Бурчака Национальной академии правовых наук Украины. – Киев, 2017.

Диссертация посвящена исследованию проблем осуществления субъективных гражданских прав, злоупотребления материальными и процессуальными правами, понятия, форм и способов защиты субъективных гражданских прав, а также особенностей защиты отдельных видов субъективных гражданских прав в судебной практике.

В диссертации проанализированы системные основы осуществления и защиты субъективных гражданских прав с целью формирования целостного представления об этих категориях в науке гражданского права, базирующегося на теоретических основах и судебной практике применения гражданского законодательства Украины.

Установлено, что осуществлением субъективного права считается фактическое совершение действий, возможность совершения которых предоставлена этому лицу путем закрепления за ним (приобретения) субъективного гражданского права.

Определено, что защита субъективных гражданских прав является важной стадией гражданско-правового регулирования, которая системно и неразрывно связана с другими стадиями. Предоставление правил поведения общеобязательного характера предполагает необходимость определения способов приведения фактического поведения обязанного лица к модели, установленной в

соответствующей норме права. Особенность стадии защиты заключается в том, что она всегда реализуется в конкретном способе защиты.

Ключевые слова: субъективное право, осуществление субъективных гражданских прав, злоупотребление правом, защита субъективных гражданских прав, способы защиты гражданских прав, судебная практика защиты гражданских прав.

Kot O. O. Problems of exercise and protection of subjective civil rights. – Manuscript.

The thesis for the scientific degree of Doctor of Science of Law on specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Process; Family Law; International Private Law. – The Academician F. H. Burchak Scientific-Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kyiv, 2017.

The thesis is devoted to the research and analysis of problems of subjective civil rights exercise, abuse of substantive and procedural rights, the notion, forms and means of subjective civil rights protection, as well as the peculiarities of protection of particular kinds of subjective civil rights in judicial practice.

The thesis contains analysis of the system concepts of exercise and protection of subjective civil rights in order to develop a comprehensive understanding of these categories in the science of civil law based on theoretical principles and judicial practice of applying civil law of Ukraine.

It is established in the thesis that the actual commission of acts, the possibility for committing of which is given to the person by subjective civil right assigning to him/her (acquisition), is considered to be the exercise.

Realization of subjective civil rights is effected by three levels of principles. On the first level general legal principles influence the relevant conduct of subjects. At the same time, having in mind peculiarities of different branches of law, within the latter these principles can be filled with different meaning and have certain peculiarities, thus, their influence on public relations is made not directly but indirectly with specifying in principles of each branch of law, i. e. through that understanding of respective categories that prevail in the doctrine of certain branch of law. The second level consists of branch principles, in this case it is principles of civil law. In connection with this, there is a direct relation to the subject of research of a problem of implementing general fundamentals of civil legislation during realization of civil rights and obligations. The third level consists of special (institutional) principles of subjective civil rights realization.

It emphasizes that freedom of subjective civil rights realization is a basic legal principle that underlies in other principles of law.

The crucial thing is that principles of subject civil rights realization are not exhausted only by those defined in legislation as general principles (Art. 3 of the Civil Code of Ukraine). Analysis of subjective civil rights realization confirms also the existence of special (institutional) principles of subjective rights realization.

Principles of subjective civil rights realization may be classified as branch principles and special ones. The first relate to principles of freedom of subjective civil rights realization, of justice, of good faith and prudence, where general legal and other branch principles are embodied (rule of law, principle of legality, dispositivity, equality, etc.).

Special principles are principles of realization of subjective civil right in accordance with their purpose and whether subjective right realization is guaranteed.

The author defines that the essence of abuse of right as committing by the authorized person of acts constituting the content of respective subjective civil right, is a demonstration of bad faith, including those committed contrary to the purpose of law. Moreover, the category of “abuse of procedural right” is regarded as a part of a broader notion – “procedural violation”. It is emphasized that from the practical point of view correct qualifying acts of participants of legal proceedings, whether it is abuse of procedural right or other procedural violation, firstly, in order to correctly qualify respective procedural sanctions.

The thesis establishes that protection of subjective civil rights within the mechanism for civil law regulation is connected with other stages by inseparable system connections. The main task of protection is exactly dealing with obstacles, arisen for the authorized person towards the implementation of his or her right, through enforcing performance of obligations by the obliged person. In all cases when granting the general compulsory nature to the rule of conduct it provide necessarily an existence of means of bringing into conformity of the actual conduct of the obliged person with the respective model. The peculiarity of protection stage lays in its constant exercise in the specific remedy.

The thesis defines that protection of subjective civil rights is an important stage of civil law regulation, connected with inseparable system connections with other stages. General compulsory nature given to the rule of conduct raises the necessity to define means of bringing into conformity of the actual conduct of the obliged person with the model set forth in the respective rule of law.

It is proposed to solve the problem of defining legal nature of preventive protection not through the lens of forming a new component for broader notion of rights protection, but in the sphere of reinterpretation category of “subjective right protection”. Despite certain peculiarities, preventive measures must conform with requirements traditionally made to “conventional” protection of right (conformity of the subjective right content, adequacy of obliged person’s actions, etc.)

The exhaustive list of remedies of protection civil rights and legal interests does not correspond with the current level of development of civil law relations. Therefore, it is proposed in the thesis to enshrine the possibility of applying remedies that are considered to be due. The compulsory requirements for recognizing chosen remedy is its efficiency and correspondence with the chosen remedy for protection of the content of subjective right, for protection of which the person addressed, as well as the nature of its violation.

Key words: subjective right, exercise of subjective civil rights, abuse of right, protection of subjective civil right, civil rights remedies, judicial practice for protection of civil rights.

Свідоцтво про Державну реєстрацію фізичної особи – підприємця
№ 10000000800228

Підписано до друку 26.04.2017
Формат 60 x 90 ¹/₁₆. Папір офсетний № 2.
Друк трафаретний.
Ум. друк. арк. 1,9 арк.
Наклад 200 прим. Замовлення № 355

Віддруковано в міні-типографії ФОП Степаненко Р.Д.
02660, м. Київ, вул. М. Приймаченко, 1/27.
тел.: (044) 223-81-79, E-mail: 6724642@ukr.net, www.urb.com.ua